

سنجش اجتماع پذیری مقرهای رفتاری "مساجد" بر اساس الگوی همساختی رفتار مصرف کننده و کالبد (مطالعه‌ی موردی: مساجد محله‌ای شهر قزوین)

مهسا میرسلامی - گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

علی عمرانی پور* - گروه معماری، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

شوکا خوشبخت بهرمانی - گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

Assessing the sociability of "mosques" behavioral norms based on the harmonization model (consumer behavior and body) (Case Study: Neighborhood Mosques in Qazvin)

Abstract

According to the new assumptions of environmental psychology, one of the most important environmental values is the degree of sociability and quality of behavioral sites, which can be used to assess the desirability and satisfaction of the environment. The behavioral camp, which was introduced in the context and architectural space of ecological psychology and following Barker's research, seeks to explain the relationship between behavior and the environment in terms of time and space. Optimal design of religious spaces in terms of physical qualities in terms of sociability in creating and inviting social and voluntary activities of users is important because the lack of necessary qualities of behavior-body coordination is disrupted and consequently affects the sense of presence of consumers.

The purpose of this study is to assess the desirable characteristics for the formation of behavioral camps and, consequently, socialization in mosques as an important urban place. For this purpose, first, based on the literature of environmental psychology, the category of sociability and the reason for the introduction of the concepts of behavioral camp in the mosque are investigated and the main components affecting the formation of these two factors are examined. Introduction of Barker Behavior Theory to study the effect of specific composition and companionship of some human behavioral factors such as; Feeling the need for interaction, duration of presence and stop in space with components such as location, multiplicity and proximity of entrances to the neighborhood, geometric center of the building, spatial arrangement (connection, depth, interconnection and readability) and some dynamic physical factors are discussed. In the present study, first, Data collection was done by recording events and fieldwork techniques in six mosques of the studied neighborhood in Qazvin city and through questionnaires and content analysis of qualitative data while identifying the behavioral location in selected mosques, the weight of effective components in mosques including comprehensive patterns of behavior. The physical container is extracted. Data analysis is correlated using SPSS statistical software and significant relationships are inferred between the variables involved in socialization. They will be paid. The results show that the sociability of the public space of architecture is achieved by the appropriate coordination and combination of physical-structural and behavioral-social factors of its users.

Key Words: Behavior Camp, Homogeneity, Spatial Layout, Mosques and Socialization.

چکیده

براساس مفروضات نوین روانشناسی محیط، یکی از مهم‌ترین ارزش‌های محیطی، میزان اجتماع‌پذیری و کیفیت قرارگاه‌های رفتاری است که با سنجش آن‌ها می‌توان، مطلوبیت و میزان رضایتمندی از محیط و فضای معماری را بررسی کرد. قرارگاه رفتاری که در بستر روانشناسی اکولوژیک و در پی پژوهش‌های بارکر معرفی شد، در پی تشریح ارتباطات رفتار و محیط در حیطه زمان و مکان مشخص است. طراحی مطلوب فضاهای مذهبی به لحاظ کیفیت‌های کالبدی از نظر اجتماع‌پذیری در خلق و دعوت فعالیت‌های اجتماعی و اختیاری بهره‌برداران از آنجا حائز اهمیت است، که عدم وجود کیفیات لازم همساختی رفتار - کالبد را دچار اختلال نموده و به تبع در حس حضور مصرف‌کنندگان بنا تاثیرگذار است. هدف از این پژوهش سنجش شاخصه‌های مطلوب برای شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری و پیرو آن اجتماع‌پذیری در مساجد به عنوان یک مکان شهری حائز اهمیت است. به این منظور در ابتدا بر مبنای ادبیات روانشناسی محیط، مقوله اجتماع‌پذیری و علت ورود مفاهیم قرارگاه‌رفتاری در مسجد تدقیق شده و مؤلفه‌های اصلی و مؤثر بر شکل‌گیری این دو عامل مورد بررسی قرار می‌گیرد، سپس در راستای واکاوی الگوی همساختی و ارتباط آن با اجتماع‌پذیری از طریق معرفی نظریه قرارگاه رفتاری بارکر به بررسی تاثیر ترکیب و هم‌نشینی خاص برخی از عامل‌های رفتاری انسان مانند: احساس نیاز به تعامل، مدت حضور و توقف در فضا با مؤلفه‌های نظیر مکانیابی، تعدد و همجواری ورودی‌ها نسبت به محله، مرکزیت هندسی بنا، چیدمان فضایی (اتصال، عمق، هم‌پیوندی و خوانایی) و برخی از عوامل کالبدی پویا پرداخته شده است. در پژوهش حاضر ابتدا؛ جمع‌آوری اطلاعات، با ثبت رویدادها و فنون کار میدانی در شش مسجد محله‌ای مورد مطالعه در شهر قزوین صورت گرفته و از طریق پرسشنامه و تحلیل محتوی داده‌های کیفی ضمن شناسایی مقر رفتاری در مساجد منتخب وزن مؤلفه‌های مؤثر در مساجد شامل الگوهای جامع رفتار، ویژگی همساختی رفتار ظرف کالبدی استخراج شده است. آنالیز داده‌ها از طریق نرم‌افزار آماری SPSS مورد تحلیل همبستگی قرار می‌گیرند و روابط معنادار بین متغیرهای دخیل در اجتماع‌پذیری استنباط می‌گردد، سپس به صورت کمی از تئوری نحو فضا با نرم افزار depthmap بررسی نقش شاخص‌های چیدمان فضایی بر قرارگاه‌های رفتاری مصرف‌کنندگان مساجد و ارزیابی اجتماع‌پذیری آنان پرداخته خواهد شد. نتایج نشان می‌دهد اجتماع‌پذیری فضای عمومی معماری با همساختی و ترکیب مناسب عامل‌های کالبدی - ساختاری و رفتاری - اجتماعی مصرف‌کنندگان آن، حاصل می‌آید.

واژگان کلیدی: قرارگاه رفتاری، هم‌ساختی، چیدمان فضایی، مساجد و اجتماع پذیری

*نویسنده مسئول E-mail: a_omrani@kashanu.ac.ir

این مقاله در راستای پایان‌نامه نویسنده اول با عنوان «تبیین نقش نظام فضایی با رویکرد اجتماع‌پذیری در مساجد شهر قزوین» به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم است که در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز در حال انجام می‌باشد.

۱. مقدمه

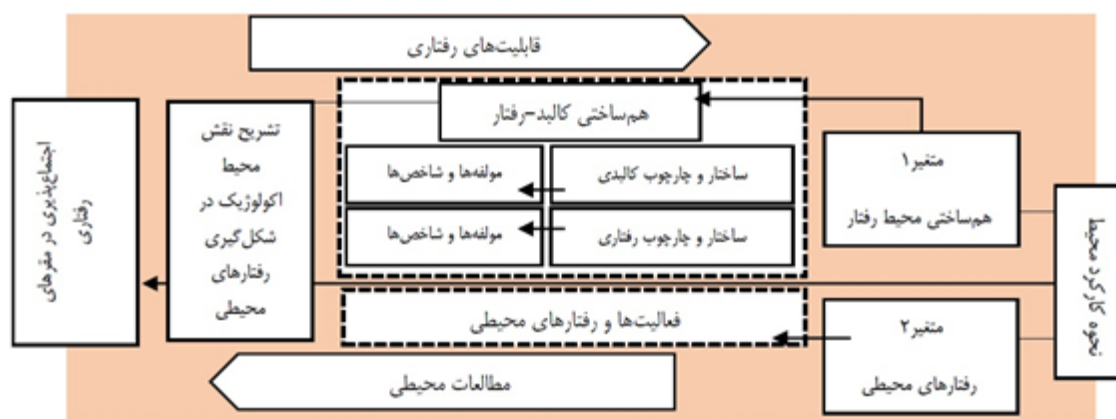
مساجد در طول ادوار گذشته از شاخصه‌های شهر ایرانی - اسلامی بوده که نقش اساسی در همساختی رفتار مردم در ارتباطات میان عناصر شهری را ایفا می‌کرده‌اند و همواره مورد اقبال و توجه عموم مردم بوده‌اند. زمینه‌های ادراکی، ویژگی‌های کالبدی و عملکردی آن‌ها از جمله شاخص‌های بی‌بدیلی می‌باشد که سبب شده‌اند تا آن‌ها توان بالقوه‌ای برای تبدیل شدن به عنصری تاثیرگذار و کارآمد در شهر را در خود داشته و به صورت سرمایه‌های عظیم اجتماعی عمل نمایند. لیکن به نظر می‌رسد **مساله** حائز اهمیت در حال حاضر این است، علیرغم پیشینه درخشان این فضاها و توان بالقوه آن‌ها در انتظام بخشی کالبدی و اجتماعی شهر و محلات، میزان و شدت تاثیرگذاری فضاهای مذهبی مساجد و اقبال عمومی از آن‌ها در جامعه ما با چالش روبرو گشته است.

نگاه جدید به فضا و مکان در مسجد به عنوان یک قرارگاه رفتاری در ادامه نظریه‌های جغرافیای نو با نگاه ویژه به «زیستگاه‌های انسانی - اجتماعی» به ارتباط محکم بین خلق فرم و نیروهای اجتماعی توجه دارد. هدف از پژوهش مربوطه، اتخاذ رویکردی روانشناسانه بر محیطی چون مسجد می‌باشد تا در پرتو آن، این پایگاه اجتماعی را ویژه در شهر و معماری اسلامی مورد بررسی قرار دهد و مطلوبیت و کیفیت آن را در علوم متأخری چون روانشناسی اکولوژیکی با استفاده از تعاریف موجود، ارائه دهد و مسجد را به عنوان یک «قرارگاه رفتاری» با **هدف** بازیابی کیفی فضایی در حوزه اجتماع‌پذیری در آن به منظور ارتقاء برنامه‌ریزی بر اساس الگوهای رفتاری موجود و پایه، مورد مطالعه

قرار می‌دهد. همچنین ادراکات محیطی در مسجد را با رویکرد اجتماع‌پذیری به جهت باز تعریف نوع ارتباط انسان با محیط مسجد به عنوان ظرف و مظهر مطرح نموده و با بررسی مؤلفه‌های آن، پاسخگویی را در این فضا با مطالعه نمونه‌های موردی مساجد محله‌ای قزوین چون مساجد «سنجیده، سبز، ملامهدی، ملاحاج آقا، پنجه علی و حاج سیدجواد» گردآوری می‌نماید. مطالعه قرارگاه رفتاری این مساجد، با معرفی الگوهای رفتاری موجود در این مساجد به عنوان نمونه‌های نسبتاً مطلوب در سطح محله‌ای، از لحاظ همساختی کالبد و رفتار مورد بررسی قرار می‌گیرد که در نهایت به منظور تقویت میزان اجتماع‌پذیری در قرارگاه رفتاری مساجد و تعریف جزء ساختارهای رفتاری - اجتماعی مصرف‌کنندگان درون فضا به مؤلفه‌های که بیشترین تاثیرگذاری را بر این محیط دارند پرداخته می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

۱-۲. **تعریف قرارگاه رفتاری** به دنبال تلاش برای فهم نظام‌مند رفتارهای فرد، راجر بارکر در ۱۹۶۸ ایده نوآورانه خود را مطرح کرد که محیطها رفتار افراد مستقر در خود را شکل می‌دهند و افراد صرف‌نظر از تفاوت‌های فردی، در یک محیط معین به نحو بسیار مشابهی رفتار می‌کنند. (Secchiaroli and Bonnes 1992) قرارگاه رفتاری به عنوان واحدهایی از محیط که فرد در زندگی روزمره آن‌ها را تجربه می‌کند و با انجام و تکرار رفتارهایی مشخص، درون آن‌ها قرار می‌گیرد. در واقع وضعیت‌های مختلفی هستند که فرد طی زندگی روزمره با آن‌ها درگیر می‌شود و در هر یک رفتاری متناسب با آن را انجام می‌دهد. به‌گونه‌ای که با

نمودار ۱: مدل ساختاری پژوهش

یک ساختار اصلی عنوان می‌کند. از سوی دیگر، کل مشکل از واحدهای تقسیم، رابطها مفاصل و مرزها و روابط آن‌ها در محیط، ساخت نامیده می‌شود (بهزادفر و نورمحمدزاد، ۱۳۹۰: ۷۴). براین اساس ساخت به معنی سلسله‌مراتبی از اجزاء است که بر اساس روابط ثابت یا (الگوهای ساختی) در ارتباط با یکدیگر قرار می‌گیرند. هنگامی که اجزای ساخت با روابط الگودار و برطبق قواعد ثابتی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند، ساخت‌های متفاوتی را شکل می‌دهند و با توجه به این تفاوت

گذر از وضعیتی به وضعیت دیگر رفتارش تغییر می‌کند (Bahreini et al, 2012, p. 15). بعلاوه رفتارها متأثر از نیروهای درونی فرد عمدتاً نیروهای بیرونی محیط شکل می‌گیرند و قابل تفسیر هستند (Walsh 1973). قرارگاه رفتاری واحدهایی پایه برای محیط در نظر می‌گیرد که به طور همزمان عناصر کالبدی و اجتماعی محیط را در قالب یک کل مستقل در بر دارد و بر رفتار افراد تاثیر تعیین کننده می‌گذارد (Scott, 2005, 297)

جدول ۱: وجوه مختلف رویکرد اکولوژیک به تعامل محیط و رفتار در دیدگاه محققان مختلف

محقق	کارایی	نظام‌گرایی	مقاله کسب	تجزیه‌گرایی	عمل‌گرایی	عینی‌گرایی	واقع‌گرایی
Tuan 1972	*		*			*	*
Walsh 1973	*	*	*	*	*	*	
Schoggen 1983	*	*	*			*	*
Lang 1987	*	*	*			*	*
Bonnes and Secchiaroli 1992	*	*				*	
Scott 2005	*					*	*
Francovich 2008	*	*				*	*
.Charles and Sommer n.d	*	*				*	*
Popov and Chompalov 2012	*	*	*			*	*
Heft al. 2074	*	*	*			*	*

الگوهای ساختاری، رفتار فضایی در آن‌ها تغییر کرده و الگوهای رفتاری نیز متفاوت می‌شوند؛ مثال واضح تغییر الگوی رفتاری در دو نمونه مسجد با ساختار حیاط مرکزی و دیگری با ساختار گنبدخانه‌ای است که منجر به تغییر الگوی رفتار در دو نوع ساختار متفاوت می‌گردد.

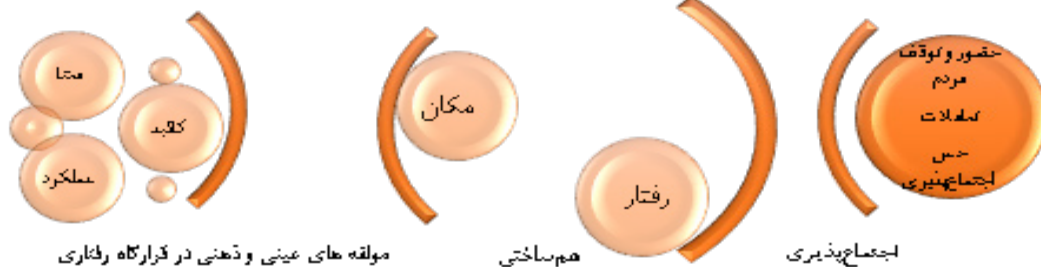
۲-۳. هم‌ساخت‌ها روانشناسان اکولوژیک محیط واقعی زندگی و رفتار انسان را مشکل از واحدهایی می‌دانند که در ارتباط با هم اما در عین حال مستقل از هم کار می‌کنند. این واحدها ترکیبی از «رفتار-کالبد» هستند. یک مقرر رفتاری یک واحد کوچک اجتماعی است که از تلفیق پایدار یک فعالیت و یک مکان به گونه‌ای حاصل می‌آید تا در فرآیندی منظم بتواند عملکردهای ضروری آن محیط رفتاری را برآورده سازد (مطلبی، ۱۳۸۰، ۵۸). در طول زندگی روزمره، ما به طور مداوم به عنوان شرکت کننده از میان مجموعه‌ای از قرارگاه‌های رفتاری می‌گذریم. از یک طرف به منظور

۲-۲. الگوهای رفتاری یک قرارگاه رفتاری حداقل شامل یک یا چند الگوی جاری رفتار یکپارچه است که به طور عمده می‌توان ویژگی‌های زیر را برای آن برشمرد: الگوی جاری رفتار یک الگوی حد و مرزدار در رفتار افراد است. الگوی رفتاری که جزء اصلی یک قرارگاه رفتاری است که دارای حد و مرز در رفتار افراد و اتفاقاتی است که در آن مرز زمانی و مکانی حادث می‌شود (دژدار، ۱۳۹۱، ۱۸). همچنین کالبد یا ظرف محدودکننده رفتار که با عنوان محیط احاطه کننده تبیین می‌شود که بر الگوی رفتاری احاطه دارد (همان). روابط اجتماعی در واقع مواد اولیه ساختن الگوها هستند. الگوها، ساخت‌های اجتماعی را آشکار می‌کنند لذا، باید پدیده اجتماعی را به عناصر تشکیل دهنده آن بازگرداند و سپس به بازسازی نظری آنها در قالب یک الگو اقدام نمود (ربویر، ۱۳۷۹: ۸۳). در معماری و شهرسازی، بیکن نظام‌های حرکتی همزمان را زمینه شکل‌گیری

ار شرکت در فعالیتهای یک محیط خاص، هر فرد باید بر مبنای عملکردهای هنجاری مشترک آن قرارگاه عمل کند و از طرفی دیگر با انجام فعالیتهای جمعی مداوم در شکل گیری و حفظ آن قرارگاه به طور مستقیم مشارکت می کند به همین علت همانطور که بارکر و همکارانش به طور تجربی نشان دادند، آشکارترین پیش بینی کننده فعالیتهای فردی در یک زمان خاص، شناختن «جایی» است که آن فرد در آن حضور دارد (Heft, Hotch, Edmunds & Weeks, 2014). از نظر ساختاری، قرارگاه رفتاری از یک یا چند الگوی «رفتار-ظرف کالبدی» دائمی تشکیل می شود که در آن، ظرف کالبدی دربرگیرنده و همساز با الگوی رفتاری است. هم ساخت ها در واقع الگوهای کوتاه مدت رفتار-ظرف کالبدی می باشند مادامی که وابستگی متقابل میان رفتار و ظرف کالبدی برقرار باشد بهترین حالت قرارگاه رفتاری شکل می گیرد (Abioso & Triyadi, 2017, 19). در واقع یک طرح زمانی خوب کار می کند که سازگاری میان الگوهای رفتاری و کالبد طراحی شده برقرار باشد و بیشترین تجانس را داشته باشد؛ یا به قول ریچارد نوترا (۱۹۵۴) بتوان گفت «بدون تنش» باشد (Lang, 1994: 186 بر گرفته از گلرخ، ۱۳۹۱، ۶۰).

مسأله این است که میان تعامل اجتماعی و دلبستگی مردم به محیطهای اجتماعی و ساخته شده، رابطه تنگاتنگی وجود دارد (Lang, 1987 p.128). در واقع اهمیت اجتماع پذیری فضا به حدی است که بسیاری از نظریه پردازان بر تأثیر کیفیت بر دلبستگی به مکان زندگی تأکید ورزیده اند. بر طبق این نظریه ها، دلبستگی به مکان نه تنها توسط وجوه فیزیکی در یک مکان تقویت می شود؛ بلکه کیفیت تعاملات اجتماعی در مکان نیز بر دلبستگی به مکان نیز مؤثر است (Pol, 2002). براساس تعریف همفری اسموند، استفاده از واژه های فضای اجتماع پذیر یا فضای اجتماع دوست فضاها را گردآورنده و اجتماع گریز بیانگر کیفیات فضایی است که مردم را دور هم جمع می آوردن یا از هم دور می کنند (Osmond, 1957). کریستوفر الکساندر ملاقات های گاه و بیگاه و غیررسمی را زمینه ساز توسعه دوستی ها و روابط روزمره مردم دانسته است. تعامل اجتماعی، نگرش افراد با پیشینه های ذهنی و ویژگی های متفاوت را به یکدیگر نزدیک می کند (Alexander et al, 1968). در کل مطلوب بودن اجتماع پذیر بودن فضا را می توان به طور خلاصه در موارد زیر برشمرد:

الف) به نیاز پیوندجویی و احساس تعلق به مکان هر فرد پاسخگویی می کند؛ ب) به رشد فردی بهره برداران

۴-۲. **تعریف اجتماع پذیری فضا** براساس نظر جان لنگ، در قلمروهای عمومی شهری الگوهای تعامل اجتماعی و قابلیت های فضای معماری ساخته شده دارای اهمیت ویژه ای می باشند. دلیل اصلی این مسأله این است که میان تعامل اجتماعی و دلبستگی مردم به محیطهای اجتماعی و ساخته شده، رابطه تنگاتنگی وجود دارد (Lang, 1987 p.128). در واقع

۴-۲. **تعریف اجتماع پذیری فضا** براساس نظر جان لنگ، در قلمروهای عمومی شهری الگوهای تعامل اجتماعی و قابلیت های فضای معماری ساخته شده دارای اهمیت ویژه ای می باشند. دلیل اصلی این

کمک می کند؛ ت) زمینه ساز توسعه دوستی ها و روابط روزمره می شود؛ ث) باعث پایین آمدن برخوردهای غیر انسانی می شود؛ ج) روشن تر شدن وظایف و التزامات اجتماعی در کلیت فعالیت و عملکرد بنا؛ ح) باعث حمایت بیشتر بهره برداران از یکدیگر می شود (Pourdeyhimi & Nouratkhani, 2014, p. 5).

۳. مدل مفهومی / سؤال های تحقیق

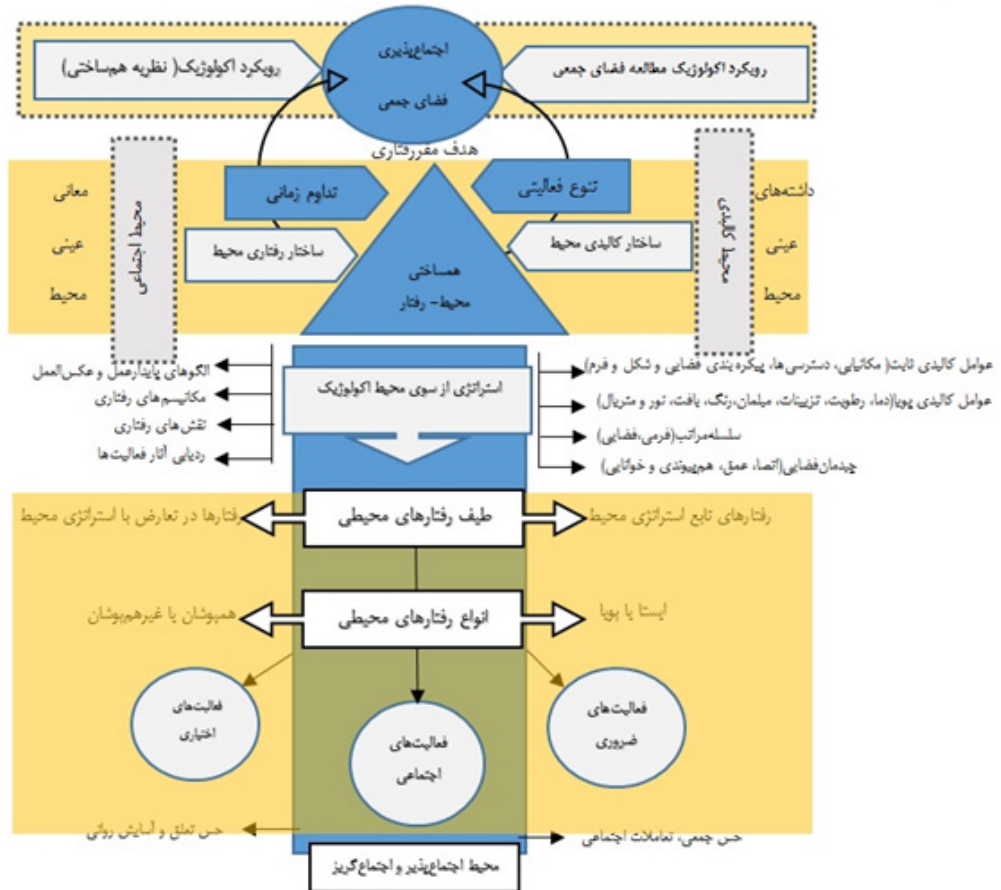
۳-۱. ماهیت مساجد و مطالعات فضای جمعی

مساجد بعنوان قرارگاه های رفتاری دارای دو عنصر اساسی اند: «محیط فیزیکی» و «الگوی شاخص رفتار».

را می‌توان چند قرارگاهی تحلیل نمود هر چند دارای هم‌ساخت‌های مشترک فراوانی با مسجد باشد). در یک مسجد هم‌ساخت‌های مختلفی تعریف می‌شود که الگوی پایه رفتاری آن برگزاری نماز همراه با پیشواست (جماعت) اقامت، درس و برگزاری مراسمات مذهبی دیگر رفتارهایی‌ست که در همان ظرف کالبدی و بدون تغییرات فیزیکی انجام می‌شود و مجزا نیست. یک شاخصه دیگر دینامیک بیرونی است: که در وابستگی دو قرارگاه رفتاری مطرح است به لحاظ ساختاری مجزا اما از نظر دینامیکی مستقل نیستند و تغییرات کوچک در کارکرد هر یک بر دیگری اثر می‌گذارد و آنقدر به هم وابسته‌اند که با هم یک قرارگاه رفتاری را تشکیل می‌دهند. در این راستا با بررسی مفاهیم و نتایج حاصل از مبانی نظری در ارتباط با موضوع مورد مطالعه، پژوهش به سمت تعیین یک چارچوب نظری منسجم هدایت می‌شود. بنابراین این چارچوب، در تناظر با دو مؤلفه "کیفیت مکان" (کالبد، فعالیت) به صورت سامانه‌ی «حرکتی-ساختاری» در ارتباط با مؤلفه کالبد، سامانه «جمعی-رفتاری» در ارتباط با مؤلفه فعالیت دسته بندی شده و بر این اساس می‌توان دلیل بروز و ارتقاء رفتارهای تعاملی در فضاهای مسجد، به عنوان

رفتار انسانی برآیندی از انگیزه‌ها و نیازهای فرد، قابلیت محیط، تصویر ذهنی ناشی از ادراک او از دنیای خارج و معنایی که این تصویر برای او دارد، می‌باشد؛ بنابراین هر رفتار تحت تاثیر شرایط فوق می‌تواند اشکال مختلفی به خود بگیرد و رفتارهای متنوعی را باعث شود. «رفتار» تنها تابع «فعالیت» نیست. بلکه ترکیبی از «۱. فعالیت ۲. زمان و ۳. محیط» است. انسان همواره در تعامل با محیطی است که خود جزئی از آن به شمار می‌رود. رفتار اجتماعی نیازمند بستری برای روی دادن است، بنابراین رابطه انسان و «محیط» به صورت یک رابطه «رفت و برگشتی و تعاملی» و موردنظر است. از سویی، از آنجا که رفتار در رابطه با محیط شکل می‌گیرد، به شدت تحت تاثیر «فرهنگ و اجتماع» و پیوسته معلول علتی «اجتماعی و فرهنگی» می‌باشد.

یک مسجد دارای بخش‌های مشخص است که به لحاظ ساختاری مجزای از هم هستند اما از نظر دینامیکی، در کارکردشان بسیار به هم وابسته‌اند زیرا داشتن وحدت درونی (دینامیک درونی) یکی از ویژگی‌های پایه برای قرارگاه رفتاریست و چنانچه این وحدت نباشد تبدیل به یک همساخت چند قرارگاهی می‌شود همانطور که (عملکرد و شکل مدارس در گذشته

نمودار ۲: مدل مفهومی توسعه یافته ساختاری پژوهش. ماخذ: نگارندگان ۱۳۹۹

قرارگاه رفتاری را بررسی نمود. در این پژوهش علاوه بر سنجش تأثیر عوامل کالبدی ایستا و پویا، مکانیابی بنا، دسترسی ورودی‌ها نسبت به گذرهای همجوار با محله نیز در میزان اجتماع‌پذیری مورد سنجش قرار گرفته است و نقش آن‌ها نشان داده شده است. با توجه به بیان مساله و پیشینه مذکور پرسش‌های پژوهش به صورت زیر می‌باشند:

پرسش‌ها در پژوهش:

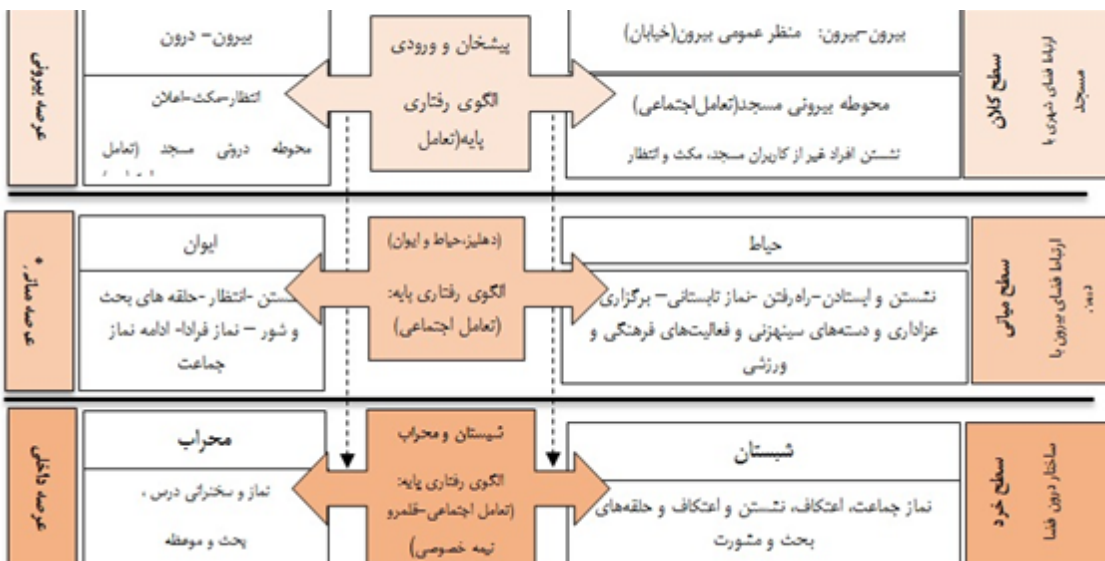
۱. کالبد مساجد محله‌ای قزوین چگونه بر رفتار مصرف‌کنندگان در آن اثر می‌گذارد؟
۲. مولفه‌های فعالیتی- رفتاری چه نقشی بر اجتماع‌پذیری مصرف‌کنندگان در مساجد موردنظر دارند؟
۳. همساختی (رفتار- ظرف کالبدی) چه تاثیری بر اجتماع‌پذیری در مساجد دارد؟

۲-۳. رفتارهای الگو در مساجد یک قرارگاه رفتاری یک واحد کوچک اجتماعی است که از تلفیق پایدار یک فعالیت و یک مکان بگونه‌ای حاصل می‌آید تا در فرآیندی منظم بتواند عملکردهای ضروری آن محیط رفتاری را برآورده سازد. اگر مسجد را به عنوان زمینه‌ای برای بلوغ اجتماعی در نظر گرفته شود، روشن شدن جنبه‌های ضمنی فضاسازی مساجد راه را برای بروز رفتارهای جمعی و احیای نیازهای عالی رتبه انسان که همانا میل به حضور در جمع و ایجاد ارتباط با دیگران است فعال می‌کند. از اینرو مسجد در طول تاریخ مکانی برای حضور فعال گروه‌های مردم و برقراری تعاملات اجتماعی بوده که بر پایه قرارگاه رفتاری کل به خرده‌ای

کوچکتری با قابلیت‌های کارکردی متفاوت تقسیم می‌شده است. این مکان به عنوان یک محیط عبادی- اجتماعی، رفتارهای گوناگونی را در ساختار محله در خود جای داده است. با بررسی ساماندهی فضایی در مساجد براساس قرارگاه‌های رفتاری، این فضاها را از فضای کالبدی محض دور کرده و بر این فضا به عنوان مکان- رفتار مناسب که می‌تواند آثار اجتماعی و روانشناختی مثبتی بر کاربران محیط داشته باشد، تأکید می‌شود؛ بدین ترتیب از آنجاکه شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری که کانون فعالیت‌های مصرف‌کنندگان آن به حساب می‌آیند، سهم بسزایی در وقوع فعالیت‌های ضروری، اختیاری و تعاملی و به طبع در شخصیت اجتماعی افراد دارد، فضای مساجد با دسته‌بندی در چهار حوزه رفتاری متفاوت می‌تواند در کل یک قرارگاه رفتاری باشد و همچنین می‌تواند شماری از قرارگاه‌های رفتاری خرد را در خود جای دهد. این فضاها در طول یک روز با تنوع فعالیتی، زمانی و گروه‌های همسان قرارگاه‌های رفتاری همراه می‌باشد.

۳-۳. سلسله‌مراتب رفتارهای الگو در مساجد معماری سنتی ایران هر فضا هویت ویژه خود را داراست. از هنگام ورود به فضا بخش‌های مختلف به دنبال هم قرار گرفته‌اند تا با ایجاد سلسله‌مراتب فضایی مناسب به کالبد مجموعه شکل دهند. این امر بدین‌گونه در معماری سنتی ما انجام پذیرفته است: مرزبندی فضاها با کالبدهای تعریف شده و روشن بودن مرز میان فضاها؛ بهره‌گیری از فضاها و واسط و فاصله انداز به

جدول شماره ۲: همساختی میان عناصر کالبدی با عناصر متغیر قرارگاه رفتاری، بر اساس سلسله مراتب (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸)

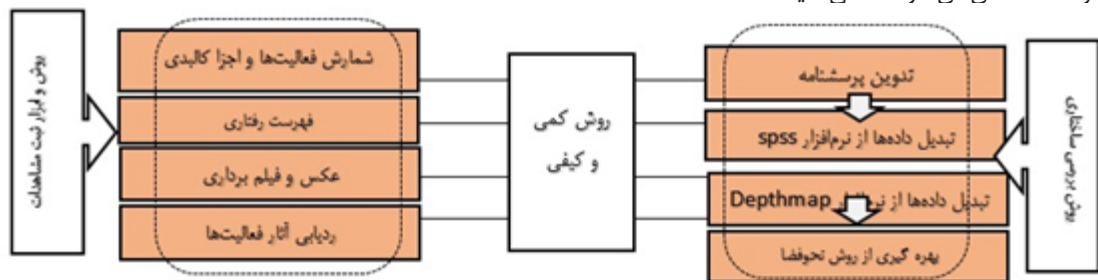
مکانیابی شش مسجد موردنظر (استقرار در موقعیت شهری یکسان و امتیازات مشابه دسترسی به مکان برای افراد) نیز در انتخاب نمونه‌های موردی این پژوهش اهمیت داشته است. بدین دلیل که، برای تمرکز بیشتر بر نحوه ارتباط متغیرهای پژوهش (هم‌ساختی ساختارهای محیطی و رفتارهای محیطی افراد)، تا حد امکان تأثیر عوامل مداخله‌گر و زمینه‌ای (از جمله تنوع و تراکم بافت شهری و ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی زمینه شهری) بر رفتار محیطی افراد به حداقل رسیده و کنترل شوند. از اینرو، مساجد محله‌ای سنجد، پنجه‌علی، سبز، ملاآقا، ملامهدی و حاج‌سیدجوادی به‌صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. مقایسه ماهیت رفتاری جمع‌آوری داده‌ها از طریق ابزارهای پژوهش (پرسشنامه، گزارش فعالیت ونحو فضا)؛ به طور کلی بر اساس شواهد موجود و مبتنی بر چارچوب اصلی تحقیق، به شرح زیر اتخاذ می‌گردد:

۱. شناسایی و ارزیابی محدوده‌های متناسب برای فعالیت‌های جمعی مصرف‌کنندگان (کانون‌های فعالیت و تعاملات جمعی) ۲. ارزیابی مشخصه‌ها و سازمان کالبدی-فضایی محدوده‌های رفتارهای جمعی: شکل فضا، ارتباط با دیگر فضاها، ارتباط هر یک از فضاها، بسته، باز و نیمه باز با یکدیگر ۳. ارزیابی چگونگی ادراک محیط در محدوده‌های فعالیت بر اساس چارچوب مورد مطالعه (ارتباط با عناصر طبیعی در فضا، ادراک مستقیم رویدادها در فضای فعالیت، آسایش متاثر از تعادل متغیرهای فیزیکی محیط مانند نور، رنگ، تهویه طبیعی) ۴. جهت تحلیل مؤلفه‌های ارزیابی محیطی در فضاها داخلی و تأثیر آن بر رفتارهای تعاملی بر اساس مطالعات و مشاهدات عمیق و مصاحبه با کاربران در سازماندهی‌های مورد مطالعه، پرسشنامه‌هایی با در نظر گرفتن آیت‌های تدقیق کننده چهار وجه مورد اشاره تنظیم شدند. در این راستا هر یک از مؤلفه‌های ارزیابی اجتماعی‌پذیری محیطی حاصل از مطالعات نظری، متشکل از چندین سؤال رتبه‌ای بر اساس نمودار ۳ در نظر گرفته شده‌اند که در واقع این مؤلفه‌ها عملیاتی شده‌اند.

نام «میاندر» میان فضاها، اصلی؛ پرهیز از یکپارچه کردن فضاها یا از میان بردن مرزها؛ داشتن ویژگی‌ها و تمایزات کمی و کیفی هر فضا برای متمایز شدن و تفرد در بین فضاها، دیگر. سلسله‌مراتب، ساماندهی و ترکیب فضاها و عناصر بر اساس برخی از خصوصیات کالبدی و کارکردی آن‌ها که موجب پدید آمدن سلسله‌مراتبی در نحوه قرارگیری یا استفاده یا مشاهده عناصر شود (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۱۰۶). بدین ترتیب بروز اصل سلسله مراتب در معماری را می‌توان در دو وجه شکلی مرتبط با عناصر معماری و فضایی مرتبط با فضای معماری مشاهده کرد (بمانیان و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۴۵). اتصال فضایی به فضای دیگر به اجبار از الگوی پایه ارتباط (اتصال)، گذر (انتقال) و انجام (مقصود) پیروی می‌کند (اردلان و بختیار، ۱۳۸۷: ۲۸). در معماری مساجد موردنظر (سبز، سنجد، حاج‌سیدجوادی، پنجه‌علی، اقاملا و حاج‌مهدی) اصل سلسله‌مراتب فضای مسجد را به سه سطح کلان، میانی و خرد تقسیم کرده و بر اساس میزان ارتباط این دسته‌بندی‌ها از ورودی به صحن اصلی و از آنجا به ایوان‌ها و از ایوان‌ها تا شبستان و به محراب منتهی می‌گردد. که از ورودی به عنوان ارتباط فضای شهری با محیط درون مسجد تا خلوت محراب، عرصه‌های مختلفی را در این سلسله‌مراتب در خود جای می‌دهد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه با استفاده از رویکرد مورد پژوهی چندگانه، در پی ارتباطات میان ویژگی‌های فضایی و اجتماعی شش مسجد منتخب در محدوده درونی شهر قزوین بوده است این مطالعه از هر دو روش کمی و کیفی در جمع‌آوری داده‌ها بهره می‌گیرد. داده‌ها از طریق فهرست رفتاری، گزارش فعالیت، پرسشنامه و مصاحبه‌های غیر رسمی جمع‌آوری شده‌اند. مجموع داده‌های جمع‌آوری شده یک تصویر جامع از نمونه‌های موردی با تمرکز بر تأثیر ویژگی‌های مرتبط با کیفیات فضایی و پیکره‌بندی فضاها، مساجد مورد بررسی بر اجتماع‌پذیری مصرف‌کنندگان آن، ارائه می‌نماید.

نمودار ۳: روش تحلیل پژوهش ساختاری-رفتاری با بهره‌گیری از نرم‌افزار و ثبت داده‌ها در مشاهدات میدانی رفتارهای محیطی.

۴-۱. معرفی بستر پژوهش و مقرهای رفتاری

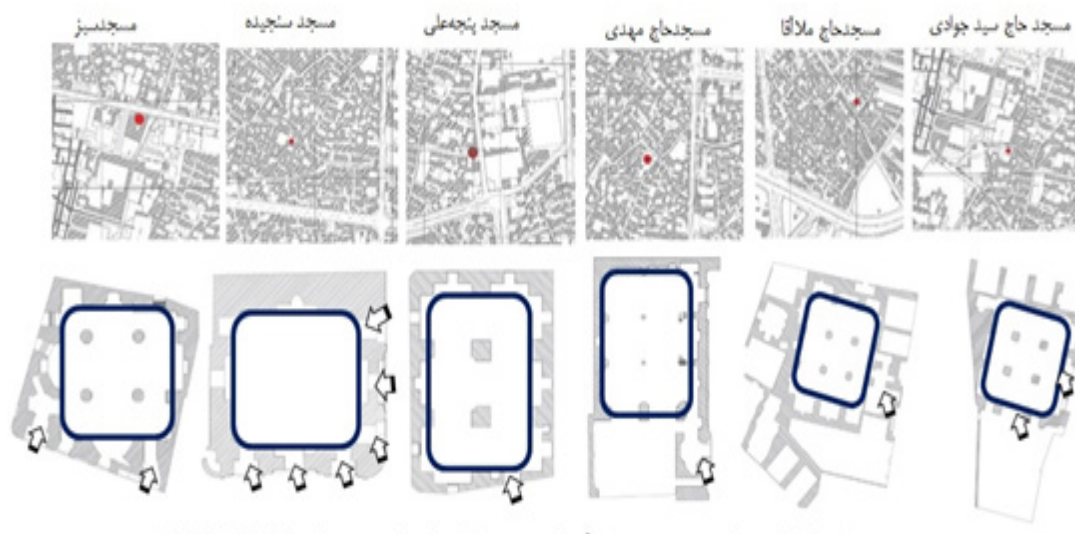
برگزیده در این پژوهش، شش نمونه از مساجد محلی قزوین (سبز، سنجیده، حاج سیدجوادی، ملامهدی، ملاآقا و پنجه‌علی) مورد مطالعه قرار گرفته است. این شش مسجد بنا به چند دلیل انتخاب شده است.

اول اینکه این مساجد در شش محله مهم و قدیمی قزوین قرار گرفته‌اند و ساکنین این محلات اغلب اصیل می‌باشند و بافت محلات کمتر آسیب دیده‌اند. همچنین موقعیت مکانی این شش مسجد دارای توزیع مناسب می‌باشد. **دوم**، مشابهت در مقیاس و عملکرد: در میان مقیاس‌های عملکردی گوناگون، اعم از مساجد جامع، محله‌ای و مصلی، مساجد محله‌ای از لحاظ طراحی، عموماً ترکیب‌بندی فضایی ساده‌تری (گنبدخانه‌ای- تک فضایی) نسبت به سایر مساجد دارند. مساجد منتخب، دارای تناسب هندسی نسبتاً مشابهی نسبت به یکدیگی دارند و شش مورد در گروه مساجد محله‌ای قرار گرفته‌اند.

سوم، اصالت تاریخی: در این مطالعه، تنها به مساجدی پرداخته شده است که امکان تفکیک دوره‌های تاریخی آنها وجود داشته باشد (شایان به ذکر است نگارندگان در نظر داشته‌اند تمامی آثار چه در آغاز ساخت و یا در روند تغییرات الحاقی بنا حداقل در یک دوره ی تاریخی- حکومتی نقطه مشترک داشته باشند، به غیر از مسجد سنجیده که دوره ساخت آن در زمان حکومت سلجوقی تخمین زده شده است مابقی مساجد متعلق به دوران قاجار می‌باشند).

۴-۲. مطالعه ساختارهای محیط و رفتارهای محیطی در مقرهای رفتاری منتخب

بنابر چارچوب نظری تدوین شده (نمودار ۲)، می‌توان به مشاهده و بررسی تطبیقی ساختارهای کالبدی در شش مسجد یادشده از یک سو و رفتارهای محیطی از سوی دیگر، به عنوان متغیرهای آزمودنی این پژوهش پرداخت (نمودار ۴). هدف از پژوهش موردنظر؛ علاوه بر تاثیر الگوهای سازمان فضایی بر رفتار مصرف‌کنندگان در مسجد بر پایه قرارگاه رفتاری، فارغ از هرگونه پیش داوری، پرداختن به ماهیت رفتاری کاربران در مساجد منتخب نیز می‌باشد. همساختی رفتار_کالبد، از طریق نقش کیفیت‌های محیطی در سازماندهی فضایی این مساجد که می‌تواند بر الگوی همجواری، فضای جمعی و تعاملات برای دستیابی به رفتارهای اجتماع‌پذیری مصرف‌کنندگان موجب گردد، تأکید دارد. به عبارتی تمرکز اصلی این پژوهش بر نقش یک سری از مولفه‌های تأثیرگذار کالبدی و غیرکالبدی می‌باشد که براساس تجربیات کاربران در محیط مسجد و بهره‌گیری از حس جمعی بدست آمده قابل بررسی است.

تصویر ۲: مکان‌یابی مساجد در شهر و ورودی آن‌ها نسبت به تک فضای مرکزی شهرستان. ماخذ: نگارندگان ۱۳۹۹

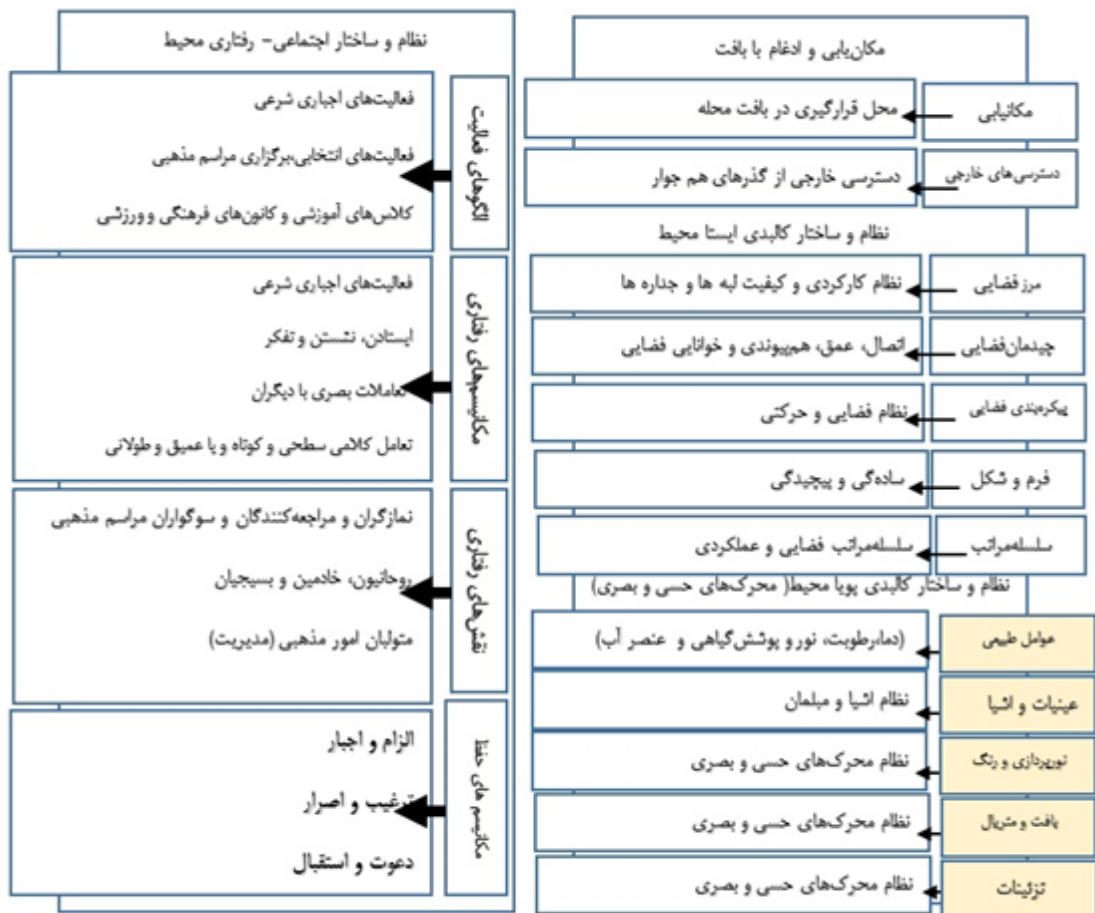

۳-۴. بررسی ساختار کالبدی- رفتاری مقرهای

رفتاری در مساجد مورد مطالعه بارکر برای معرفی ساختار کالبدی مقر رفتاری به چهار مؤلفه مرزها و لبه‌ها، پیکربندی فضا، عوامل طبیعی و اشیاء محیط اشاره کرده است (Walsh, 1973). بدین منظور در جدول (۴) به تشریح و تبیین این مؤلفه‌ها در ساختار کالبدی مقرهای رفتاری موردنظر پرداخته شده است. از سوی دیگر، نظریه بارکر برای تحلیل ساختار اجتماعی- رفتاری یک مقر رفتاری که به تاثیر مستقیم آن بر بروز رفتارهای محیطی تاکید دارد، چهار مؤلفه کلیدی را معرفی و هر یک را تشریح کرده است (همان). از میان یازده «الگوی فعالیت» نظریه بارکر، برنامه کارکردی مساجد (تنوع فعالیتی: شامل آموزشی، فرهنگی و ورزشی...)، تعامل اجتماعی و در مناسبت‌های مذهبی، اجرای مراسم سوگواری و یا جشن‌های مذهبی را مدنظر دارد.

۵. یافته‌ها

هدف این بخش از مطالعه، یافتن ارتباط میان ویژگی‌های ساختاری مساجد به عنوان مقرهای رفتاری که الگوهای رفتاری در آن شکل می‌گیرد (ظرف) و رفتار مصرف‌کنندگان (مظروف)، را شکل می‌دهد می‌باشد. با روش مشاهده، فهرست رفتاری (مطابق جدول ۳) و شمارش و ردیابی فعالیت‌ها مربوط به هریک از مساجد تهیه شده است و از سویی دیگر؛ با روش نحو فضا نقش برخی از عناصر کالبدی نظیر؛ چیدمان فضایی (انصال، ارتباط، عمق، هم‌پیوندی و خوانایی) در مقرهای رفتاری برگزیده مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است، همچنین در این راستا پرسشنامه‌ای تدوین گشته و از کاربران مورد پرسش قرار گرفته است. فهرست رفتاری زیر براساس مشاهدات، عکس و ردیابی فعالیت‌ها لیست شده است (جدول ۴).

جدول ۳: هم‌ساختی کالبد-رفتار در قرارگاه رفتاری در مساجد مورد مطالعه. ماخذ: نگارندگان ۱۳۹۹

عناصر ساختاری	عناصر دینامیک
ورودی	تشستن افراد غیر از استفاده کنندگان مسجد - ارتباط پایین - انتظار-مکت - اعلان ورود - راه رفتن - تشستن - تفکیک خانمها و آقایان - هدایت
جلوگان	چرخش به سمت قبله - راه رفتن - تشستن - انتظار تشستن - ایستادن - راه رفتن - نماز نایستی - برگزاری عزاداری و دسته های سینه زنی و فعالیت های فرهنگی و ورزشی
راهرو	نماز زمستی - انتظار - تشستن - درس و بحث - استفاده خانمها ، برای جشن های برای ایام خاص مذهبی
حیاط	وضو - آثامین آب - سجرات و وقف سرویس بهداشتی
زیر زمین	سختری (یشوایی) - نماز جماعت - اعتکاف - عزاداری - حلقه های بحث و شور - قنوت - تشستن
وضوخانه	سختری (یشوایی) - نماز - درس و بحث
آیاب	اعلان و واقع شدن
شبان	
محراب	
مناره	
الگوهای رفتاری تکرار شونده	نمازهای یومیه - نماز - سختری ها - عزاداری ها و مراسمات آیینی هر ساله دارای زمان های مشخص - وابسته به افراد شرکت کننده نیست و خود نمازگزاران عصری دینامیک است.
ترکیب الگوهای رفتاری و ظرف کالبدی	ظرفی چون قبله بنسکل طبیعی وجود دارد و دیگر عناصر بصورت مصنوع این ظرف با الگوهای غیر رفتاری چون تزیینات - گنبد - عوامل تبارش و ...
ظرف در برگیرنده رفتار	برای فعالیت های خاص مکان خاص تعریف شده
ظرف و رفتار همساخت	همساختی میان ۱. شبان - محراب - زیر زمین ۲. همساختی میان ورودی - شبان - حیاط - دهنیز
درجه وابستگی متقابل میان همساختها	میان فعالیت های جمعی و فردی به لحاظ کالبدی درجه وابستگی قابل قبولی وجود دارد (شبان - زیر زمین : فضای بسته و تیمه باز (نمازگزاران) دهنیز - حیاط - ورودی : بازتیمه باز) وحدت و انسجام درون کالبد مسجد

جدول ۴: مولفه های ساختار کالبدی در شش قرارگاه رفتاری مورد مطالعه. ماخذ: نگارندگان ۱۳۹۹

موقعیت	ساختار کالبدی محیط آکولوژیک (متر رفتاری)	
	موقعیتها	شاخص های ارزیابی
توجه تعریف مرز	مهم و تعریف شده تعادین	کالبدی ثابت
محموریت جداره	کالبدی (ثابت - تيمه ثابت - متحرک)	مسیر چرخشی مربع
نظم فضایی	تعداد موقعیت و خوانایی (سائمه ها)	مسیر چرخشی مربع
	تظم هندسی و الگوی جهت دهی (مسیرهای حرکت درونی)	طرح همگرا در شبان
	سازمان دهی فضایی همگرا یا واگرا (به سوی فضای جمعی)	متمرکز
	جانمایی نقاط (موقعیت نقاط و عناصر جذاب و کالبدی)	متمرکز
	کالبدی فضا	پراکنده یا متمرکز
	وحدت فضایی	میزان یکپارچگی درون به بیرون
	تداوم فضایی	میزان تداوم بصری و فضایی
	تتابع فضایی	تک بخشی
	تنوع فضایی	تک بخشی یا چند بخشی (تک بخشی یا چند بخشی)
	سازمان دهی کارکردها	جانمایی و حوزه بندی کارکردها بر اساس نحوه سازگاری آنها با یکدیگر
نظم کارکردی - سیمانشناسی	قابلیت جذب کارکردها	دعوت کننده
	تفکیک کاربری	عدم کاربری
	کارکردی	شفافیت یا ابهام در تعریف کاربریها
	گشایش حرکتی	آزادی محدودیت
	جداره ها	با مسامتت از حرکت
	تعامل اجتماعی و نقش جداره ها	مضامین کارکردی جداره های فضا صمیمت یا رسمیت روابط افراد
	سیمای محیط	مضامین پنهان و تحلیل سیمانشناسی فضا مضامین عاطفی / روشی / مفهومی اجتماعی (زیباشناسی و هنری)
	تظم بصری	افتخاش نظم ایستا نظم پویا
	تنوع بصری	میزان تنوع بصری جداره ها کف و سقف
	تفاعل حسی	تفاعل حسی فرد با محیط از طریق جداره ها کف و سقف (محدودیت یا عدم محدودیت)
تجهیزات و آسایش	تنوع حسی	تورر اصوات - رایحه - رطوبت و دما
	حرکتهای حسی محیط	رایحه ناخواسته
تجهیزات و آسایش	فراغتی	تجهیزات محدود
	حرکتی (جابجایی افراد) ارتباطی (الینترت) نظارتی (دوربین مدار بسته) تاسیساتی (اطفاء حریق)	تجهیزات محدود

مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی شماره ۶۰ . پاییز ۱۳۹۹

Urban management No.60 Autumn 2020

فضای تپستانی زیرگنبدخانه
مسجد سنجیده

فضای تپستانی زیرگنبدخانه
مسجد پنجه‌علی

فضای تپستانی مسجد
مالمهدی

فضای حیثیه مسجد
حاج سیدجوادی

تصویر ۲: همساختی مطلوب کالبد و رفتار در مساجد منتخب. ماخذ: نگارندگان ۱۳۹۹

پیوستگی کالبدی و فضایی نیز می‌توانند در ادراک فضا به عنوان کل و در نتیجه تاثیر مطلوب بر ادراک انسان مؤثر باشند. مجموعه فضایی فضاهای تعاملی در قالب کالبد و ساختار، بیشترین تأکید را به ارتباطات فیزیکی و حرکتی دارد که در واقع این ارتباط فضایی هر یک از عملکردها را سازماندهی می‌کند، بنابراین دسترسی فیزیکی، شناسایی لبه‌ها، تعیین نقاط و مکان‌های تجمع‌پذیر یا قرارگاه‌های رفتاری و غیره در کنار عملکرد هر یک از عناصر موجود در فضا می‌تواند کنش و واکنش رفتاری را مورد تأیید قرار دهد. شایان ذکر است تاثیر ویژگی‌های کالبدی در دو حالت، یکی با "قابلیت مستقیم" که وقوع فیزیکی رفتارهای تعاملی میان سفردی و فرافردی را در فضا مقدور می‌سازد و دیگری با "قابلیت غیر مستقیم" که به عنوان عاملی ادراکی و معنایی، با ایجاد تصاویر ذهنی منطبق بر طرح‌واره‌های ذهنی، تعلقات و تجارب قبلی بهره‌برداران، روابط اجتماعی بین آن‌ها را تعریف، افزایش و یا تغییر می‌دهد. به منظور پاسخدهی پرسش اول؛ "کالبد مساجد محله‌ای قزوین چگونه بر رفتار مصرف‌کنندگان در آن اثر می‌گذارد؟" دو روش اتخاذ شده است:

۱. جهت دستیابی به اهداف تحقیق، پلان هر شش نمونه از مساجد سنجیده، پنجه‌علی، حاج ملا و حاج مهدی، سبز و حاج سیدجوادی در محیط نرم‌افزار «Depthmap 10» مطابق جدول (۶) وارد شده و سپس با مقیاس انسانی ۰٫۹ به شبکه‌ای از نقاط گردبندی شده است، سپس به کمک ابزار رنگ محدوددهی موردنظر مشخص شده و با بهره‌گیری از گزینه Visibili-ty (Make visibility graph) میزان هم‌پیوندی فضایی و ارتباط مستقیم (خطوط محوری بدون مانع) در مساجد نشان داده شده است.

۱-۵. قرارگاه‌های رفتاری در نظریه نحوفضا

روش نحو فضا یک رویکرد توسعه‌یافته در تجزیه و تحلیل ساختار فضایی محیط‌های انسان‌ساخت است (Manum, 2009). فعالیت‌ها و الگوهای رفتاری تکرارشونده و بازتاب آن در معماری مساجد در این پژوهش از طریق الگوهای حرکت مصرف‌کنندگان، تحلیل رفتار و فعالیت‌های فردی و اجتماعی کاربرانی که در فضاها فعالیت می‌کنند. با بهره‌گیری از نرم‌افزار Depth-map شاخص‌های عمق بصری و متریک (به معنی فاصله میان دو گره)، هم‌پیوندی فضا (میزان پیوستگی و جدافتادگی نسبت به فضاهای دیگر)، اتصال (تعداد ارتباط با یک فضا از جانب فضاهای مجاور) و در نهایت خوانایی (سادگی و پیچیدگی ساختار فضایی) در شش مسجد منتخب مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند (جدول ۵). نتایج تحلیل در مؤلفه‌های کالبدی-ساختاری بیان می‌شود. در جدول (۶) تجزیه و تحلیل شکلی در نظریه نحو فضا نشان داده شده است.

۲-۵. تاثیر مولفه‌های ساختار کالبدی در مقرهای رفتاری "مساجد مورد مطالعه"

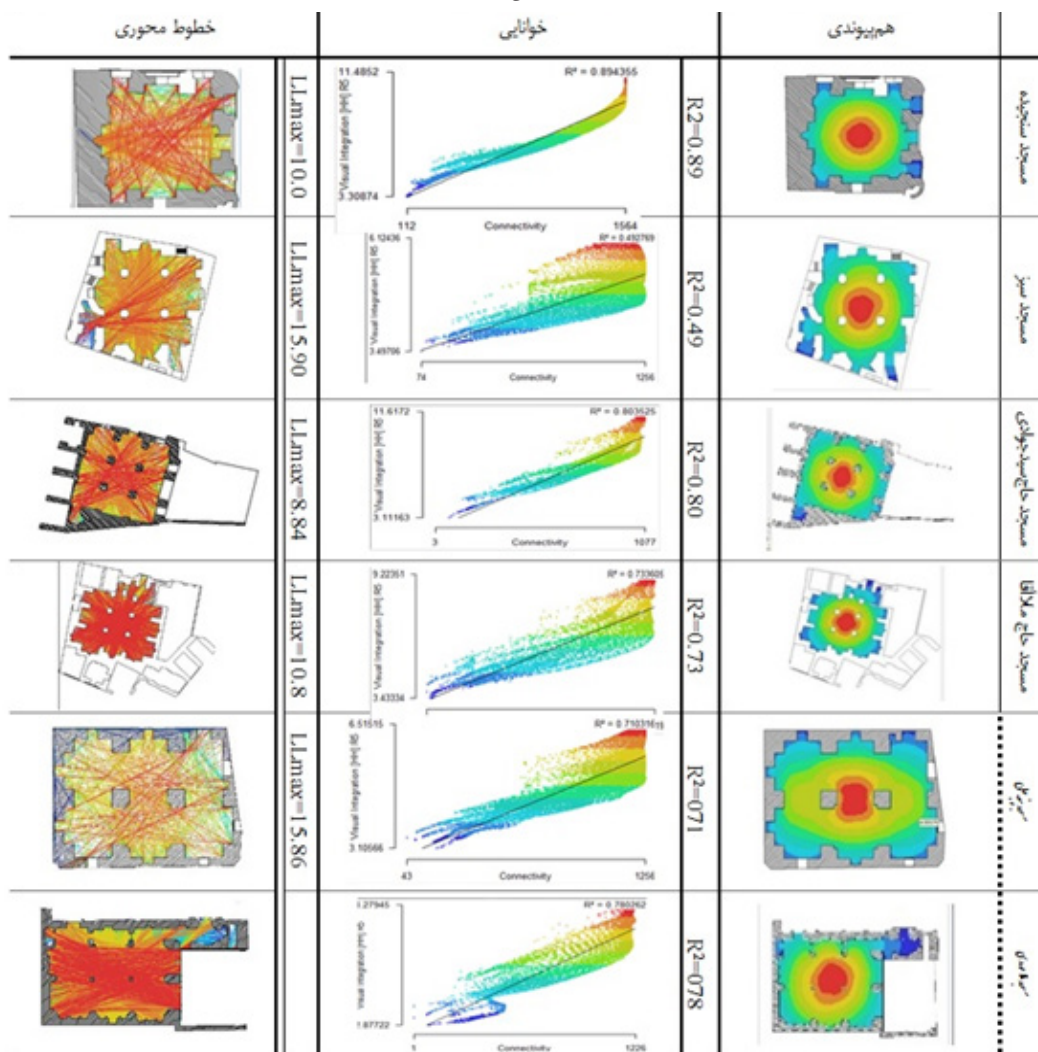
کیفیات کالبدی یک فضای عمومی به طور کلی با نحوه دسترسی، موقعیت، آسایش فیزیولوژیکی در شرایط مختلف در رابطه است. علاوه بر این وجود عناصر طبیعی در فضاهای عمومی که سبب افزایش هیجان و سرزندگی محیط و دعوت‌عابریین به این فضاها و فراهم نمودن امکان استراحت، تجارب خوشایند و سلامت بیشتر برای افراد می‌گردند نیز در این میان بسیار حائز اهمیت‌اند. عناصری چون یادمان‌ها، پله‌ها، آبناها و سایر عوامل مؤثر در تشویق انسان‌ها به حضور و تعامل در فضا، در زمره عوامل تاثیرگذار در ارتقاء جنبه‌های کالبدی فضاهای عمومی محسوب می‌شوند. کیفیات طراحانه‌ای چون تعین و یکپارچگی فضا، ابعاد، تناسبات، انعطاف‌پذیری، فرم، هندسه، مصالح، محصوریت، بدنه‌ها،

جدول ۵: شاخص‌های عددی مولفه‌های چیدمان فضا مستخرج از نرم‌افزار Depthmap. ماخذ: نگارندگان ۱۳۹۹.

شاخص‌های نحو	سنجیده	حاج ملاقا	حاج سیدچادای	سبز	مالامهدی	پنجه‌علی
Connectivity اتصال	1099	779.314	768.769	912.27	889.41	957.81
Visual Step Depth عمق بصری	2.48	3.30	2.73	5.08	4.21	4.22
Metric Step Depth عمق متریک	5.37	5.58	4.85	11.74	7.9	8.84
Visual Integration (HH) R5 هم‌پیوندی	7.51	6.19	5.31	4.85	5.11	4.83
Legibility (R2) خوانایی	0.89	0.72	0.33	0.71	0.68	0.49

بررسی شاخص‌های نحو فضا در شش مسجد مورد نظر (تعداد ارتباط با یک فضا از جانب فضاهای مجاور) مطابق جدول (۵)، بر میزان هم‌پیوندی بالا در مساجد اشاره دارد، و این امر به میزان تعامل بیشتر فضا در منتخب با ساختار تک فضای مرکزی، به عنوان فرارگاه‌های رفتاری عرصه داخلی (شستان و محراب) عنصر پیونددهنده و همچنین بیشترین میزان اتصال تأکید دارد.

جدول ۶: پلان‌های گرافیکی مساجد مورد مطالعه براساس پارامترهای هم‌پیوندی و خوانایی، مستخرج از نرم‌افزار Depthmap. ماخذ: نگارندگان ۱۳۹۹.

بود (جدول ۵). همچنین مؤلفه خوانایی بوسیله‌ی عمق متریک و نمودار خوانایی نیز سنجیده شده است. در ارتباط با شاخص عمق، ذکر این نکته ضروری است که افزایش عمق متریک در فضا به طور کلی نشان‌دهنده افزایش طول فضا است و با افزایش طول فضا تعداد فضاها نیز افزایش می‌یابد با توجه به داده‌های جدول (۵) نمودارهای خوانایی جدول (۵)؛ مسجد سنجیده با کمترین میزان عمق متریک ۵,۳۷ دارای بیشترین میزان خوانایی ۰,۸۹ و مسجد سبز با بیشترین شاخص عددی ۱۱,۷۴ عمق متریک، دارای کمترین میزان خوانایی (۰,۴۹) می‌باشد. در نهایت با تحلیل جدول (۵) می‌توان میزان خوانایی مطلوب در هر یک از شش مسجد منتخب را بیان کرد ($R^2 > 1$).

۲. به منظور دستیابی به پاسخ پرسش اول، نحوفا صرفا در ارتباط با چگونگی نوع رفتار و روابط درونی مصرف‌کنندگان متأثر از برخی عوامل کالبدی را مورد تحلیل قرار می‌دهد. همانطور که در قسمت فوق بیان شد این روش به تنهایی قادر به جوابگویی در خصوص سنجه‌هایی که در نمودار (۴) آورده شده نمی‌باشد. بنابراین در ارتباط با میزان سنجش رابطه بین رفتار مصرف‌کننده و مؤلفه‌های کالبدی پرسشنامه‌ای متشکل از برخی زیرمؤلفه‌های کالبدی ثابت و پویا تنظیم گردید و از کاربران قرارگاه‌های رفتاری منتخب مورد پرسش قرار گرفت، تحلیل‌های همبستگی نشانگر اهمیت مواردی نظیر نسبت قرارگیری و مکانیابی مساجد نسبت به محله و شهر، سهولت در دسترسی پیاده به مسجد محله نسبت به گذرهای همجوار (از آنجائیکه هر شش مسجد از لحاظ مکانیابی با توجه به تناسب طول و عرض جغرافیایی محله به طور نسبی در ثقل محله، دسترسی پیاده به صورت عمده‌ترین شیوه‌ی ارتباطی در نظر گرفته شده است)، هندسه و تناسب مساجد و همچنین مطابق جدول (۷) بین سنجه‌های؛ دیگر مؤلفه‌های کالبدی پویا

بررسی شاخص‌های نحوفا در شش مسجد موردنظر مطابق جدول (۵)، بر میزان هم‌پیوندی بالا در مساجد منتخب با ساختار تک فضای مرکزی، به عنوان عنصر پیونددهنده و همچنین بیشترین میزان اتصال (تعداد ارتباط با یک فضا از جانب فضاهای مجاور) اشاره دارد، و این امر به میزان تعامل بیشتر فضا در قرارگاه‌های رفتاری عرصه داخلی (شیستان و محراب) تأکید دارد. همچنین شاخص‌های پایین، عمق بصری و متریک (خصوصا در مسجد حاج ملا آقا) به دلیل تک فضایی بودن و هندسه مربع شکل (کاهش طول فضا) در ساختار مساجد، حاکی از عدم تفکیک و جداسازی در قلمرو کارکردها همچنین کاهش درجه حریمیت فضایی و تداخل فعالیت‌ها می‌باشند؛ به این معنی که عمق کمتر در فضا، سبب کاهش سلسله‌مراتب فضایی و افزایش میزان دسترسی و نفوذپذیری به فضاها را می‌شود. از سویی دیگر؛ مشاهده مستقیم مساجد موردنظر، تأکید بر صحت مطلب فوق دارد. بنابراین تحلیل‌های نرم‌افزاری حاکی از میزان بالای اجتماع‌پذیری مساجد مورد مطالعه دارند، از طرفی مصرف‌کنندگان در مصاحبه‌های حضوری، وجود مطلوبیت نسبی، حس اجتماع‌پذیری در مساجد موردنظر را اظهار کرده‌اند؛ آن‌ها از سویی عدم تفکیک قلمروها (عدم شفافیت و ابهام) و تنوع فضایی و کارکردی را بیان کرده‌اند که به عقیده آن‌ها سبب القای حس جمعی و ایجاد ارتباط صمیمانه بین کاربران در مساجد برگزیده می‌شود (عرصه میانی را فقط در مسجد حاج‌سیدجوادى شاهد هستیم).

از سویی دیگر با مقایسه نمودارهای هم‌پیوندی-اتصال یا به عبارتی «نمودار خوانایی» بر مبنای R^2 یا شعاع هم‌پیوندی، در ارتباط با هر یک از مساجد محاسبه می‌شود، هر چه عدد بدست آمده به صفر نزدیکتر باشد، فضا پیچیده‌تر (ناخواناتر) و هر چه این عدد به یک نزدیکتر باشد، محیط موردنظر خواناتر خواهد

جدول ۷: رابطه میان تعاملات افراد با مؤلفه‌های کالبدی-فضایی در مساجد مورد مطالعه. (ماخذ:نگارندگان، ۱۳۹۹)

دقت	گاما	اجتماع‌پذیری در قرارگاه رفتاری "مساجد منتخب"
مختاری		مؤلفه‌های کالبدی فضایی پویا و نیمه ثابت
۰,۱۸۲	-۰,۰۹۹	وجود مبلمان مناسب
۰,۳۸۵	-۰,۳۴۹	تزئینات بدنه خارجی و داخلی
۰,۳۱۸	-۰,۱۸۳	بافت و نوع مصالح
۰,۱۱۹	-۰,۱۱۹	دما و رطوبت
۰,۳۱۷	-۰,۱۲۹	وجود و تنوع تزیینات
۰,۳۵۱	-۰,۰۱۰۲	تنوع رنگ در مسجد
۰,۱۹۰	-۰,۳۵۱	وجود پوشش گیاهی و درختان
۰,۳۱۲	-۰,۰۸۴	وجود عنصر آب در حیاط مسجد
۰,۱۵۲	-۰,۰۵۴	وجود تجهیزات (بنترت، پلاپر و...)
۰,۳۹۵	-۰,۰۱۵۷	رایحه و صوت

دقت	گاما	اجتماع‌پذیری در قرارگاه رفتاری "مساجد منتخب"
مختاری		مؤلفه‌های کالبدی فضایی ایستا و ثابت
۰,۱۹۵	-۰,۱۶۹	مکانیابی مسجد محله
۰,۰۱۴	-۰,۳۰۴	دسترسی و هم‌جواری ورودی‌ها مسجد با محله
۰,۶۲۲	۰,۱۷۸	شاخص شدن بنای مسجد یا خط آسمان آن
۰,۵۲۸	۰,۲۷۲	بهره‌گیری از فرم‌های آشنا و خاطره‌انگیز
۰,۴۲۳	-۰,۰۸۳	تنوع در فرم و شکل جداره‌ها (باله و مرزها)
۰,۶۴۱	۰,۰۳۹	سلسله‌مراتب و تناوب فضایی (ترتیب در قرارگیری عناصر)
۰,۵۹۷	۰,۱۸۶	چشم‌انداز نقاط کانونی فضای (برآیند یا تمرکز)
۰,۳۸۵	۰,۱۰۹	وجود پله در پیشخوان ورودی (دعوت‌کنندگی)
۰,۳۴۷	-۰,۰۴۸	هندسه و تناسب مساجد (طول، عرض و ارتفاع)
۰,۵۲۲	۰,۰۶۷	وجود ستون‌ها و طاق‌ها در فضای داخلی مسجد

نظیر؛ رنگ، مصالح و تزئینات با میزان جذب و حضور افراد ارتباط معناداری وجود دارد. از دیگر عوامل که بیشترین تأثیرگذاری را بر رفتار مصرف کننده و حضور آن دارد، سنجه‌های در ارتباط با آسایش کالبدی-محیطی نظیر؛ دما و رطوبت، پوشش گیاهی، وجود عنصر آب و غیره می‌باشد که جذب، حضور و مدت توقف در نتیجه اجتماع‌پذیری در قرارگاه رفتاری را موجب می‌شود.

۳-۵. تأثیر نظام و ساختار اجتماعی-رفتاری در مقرهای رفتاری منتخب

علاوه بر عوامل کالبدی تأثیرگذار بر قرارگاه رفتاری " مساجد " بر اجتماع‌پذیری، مشخصات عملکردی-فعالیتی نیز می‌تواند بر کمیت و مطلوبیت حضور مصرف کنندگان برای توقف و مدت حضور و در نهایت اجتماع‌پذیری تأثیرگذار باشد. چراکه وجود یا عدم وجود فعالیت‌ها با توجه به عملکرد غالب یک محدوده می‌تواند باعث ایجاد فرصت یا ضعف در فضا شود و در پی آن رفتاری نامتناسب با فضا باعث شکل‌گیری رفتاری نابجا شود. در بررسی کیفیت محیطی فضاهای اجتماعی در مساجد در ارتباط با مؤلفه فعالیت در فضا، تأکید بر پاسخ‌دهی به ارزش‌های اجتماعی می‌باشد. نحوه حضور فرد در مکان به همراه سایرین، عاملی قوی در تصمیم فرد برای ماندن در فضا است. آن‌چه در این میان حائز اهمیت است آن است که، دریافت فضای اجتماعی مطلوب از سوی افراد، سبب افزایش رضایت و تشویق ارتباطات غیر رسمی و مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و در نتیجه توسعه و بهبود دلبستگی به مکان در آن‌ها می‌گردد. با مشاهدات، ثبت رویدادها و فهرست رفتاری ایجاد شده مطابق (نمودار ۴) در مساجد سنجد، پنجه علی، حاج ملا و حاج مهدی، سبز و حاج‌سیدجوادی، شاهد آمدوشد «پویایی حرکت» نمازگران و مراجعه کنندگان،

عزاداران، دسته‌های نمایش، نوحه‌خوانی ماهیت فضایی محیط را شکل می‌دهد. علاوه بر حرکت و نمازگزار و توقف، سایر «مکانیسم‌های رفتاری» از جمله «تعاملات کلامی و غیرکلامی»، «واکنش‌های عاطفی و هیجانی»، «به‌کارگیری مهارت‌های مختلف»، «تفکر و خلوت» و «تعامل و مشارکت» شکل می‌گیرد. خواندن نماز و زمزمه کردن قرآن، گریستن سوگواران، خنده، سرور پرشور مشارکت‌کنندگان در جشن‌ها نیز از مکانیسم‌های رفتاری بود می‌باشد که در مساجد فوق دیده می‌شد، همچنین «نقش‌های رفتاری»، به دلیل عدم وجود مقررات محدودکننده برای ورود و پذیرش افراد، متنوع است. نمازگزاران، روحانیون، اعضای هیئت‌های مذهبی، عزاداران و همراهان، دوره‌گردان و حتی رهگذران بی‌تفاوت به نقش‌آفرینی رفتاری می‌پردازد. به‌علاوه، «مکانیسم‌های حفظ چارچوب رفتاری» به دلیل ماهیت محیط مسجد و حضور نسبتاً همیشگی مردم در هنجارشکنی و بروز رفتارهای مخل برنامه‌آرکاردی در این مساجد به حداقل می‌رسد. علاوه بر مطالب فوق، یکی دیگر از مؤلفه‌های تأثیرگذار به منظور سنجش اجتماع‌پذیری در مقرهای رفتاری مساجد مورد مطالعه، مؤلفه تنوع فعالیت‌ها در (جدول ۸) در نظر گرفته شده است.

بنابراین در پاسخ به پرسش دوم؛ باتوجه به مکانیسم‌های رفتاری، نقش‌های رفتاری و تنوع‌آرکاردی فعالیت‌ها در قرارگاه‌های برگزیده مورد مشاهده، مطالعه و تحلیل قرار گرفت، می‌توان به اهمیت هر یک از این مؤلفه‌ها در ساختار اجتماعی-رفتاری محیط پی برد به شیوه‌ای که مطالعه بر روی هر یک از این مؤلفه‌ها می‌تواند به اجتماع‌پذیر یا اجتماع‌گریز بودن قرارگاه‌های موردنظر بیانجامد. از سویی دیگر انگیزه‌های توقف در فضا، میزان و مدت ایست کاربران را تحت تأثیر قرار می‌دهد، و

جدول ۸. مقایسه رفتارهای محیطی در شش مقر رفتاری مورد مطالعه. (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹)

تنوع فعالیت‌ها	انواع فعالیت‌ها در قرارگاه رفتاری					
	مسجد سنجد	مسجد سبز	مسجد سیدجوادی	مسجد ملافا	مسجد ملامهدی	مسجد پنجه‌علی
۱ فعالیت‌های ضروری	۶۰٪	۶۰٪	۵۴٪	۵۹٪	۶۱٪	۶۹٪
۲ فعالیت‌های اختیاری	۲۲٪	-	-	-	-	۴۲٪
	۲۰٪	-	-	-	-	۳۵٪
۳ فعالیت‌های اجتماعی	۱۵٪	۱۲٪	۹٪	۲٪	۲٪	۱۹٪
	۵٪	۲٪	۲٪	۶٪	۲٪	۱۰٪
	۳٪	۳٪	۲٪	۵٪	۲٪	۵٪
	۲۵٪	۱۵٪	۱۵٪	۲۰٪	۱۵٪	۲۵٪

جدول ۹: رابطه میان متغیرهای اجتماع‌پذیری و میزان حضور در قرارگاه رفتاری. (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹)

مدت توقف در قرارگاه رفتاری	شاخص گاما	دقت معناداری
تنوع فعالیتی- رفتاری	۱۴۲٪	*۰.۰۲۹ (P-Value<0.3)

جدول شماره ۹: رابطه میان مدت توقف در قرارگاه رفتاری و تنوع فعالیتی (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۸)

مدت توقف در قرارگاه رفتاری	شاخص گاما	دقت معناداری
احساس نیاز به فضای جمعی	۲۵۶٪	*۱۵۴٪
احساس آسایش روانی و امنیت فیزیکی	۱۲۱٪	*۰.۹۱٪
تعامل و مشارکت	۱۴۵٪	*۰.۳۰٪

۴-۵. هم‌ساختی مؤلفه‌های کالبدی و رفتاری بر اجتماع‌پذیری در مقرهای رفتاری مورد مطالعه

معیارهای سنجش فرآیند هم‌ساختی در ارتباط با پاسخ پرسش سوم نشانگر آن است که، مؤلفه‌های رفتار-کالبد در این پژوهش منجر به اجتماع‌پذیری فضا شده‌اند. با تأثیر مؤلفه‌های کالبدی-ساختاری و رفتاری-فعالیتی از طریق رگرسیون چند متغیر محاسبه شده است. همانطور که در جدول (۱۰) مشخص شده است، سطح معناداری برای تمامی مؤلفه‌ها کوچکتر از مقدار ۰.۰۵ است. که می‌توان نتیجه گرفت بر میزان اجتماع‌پذیری تأثیرگذار می‌باشند. با توجه به ستون ضرایب B مشخص است که؛ مؤلفه‌های «رفتاری - فعالیتی» با ضریب $\beta = ۰.۶۲۱$ سبب تأثیرگذاری بالاتری نسبت به مؤلفه‌های «کالبدی محیطی» با ضریب $\beta = ۰.۴۳۳$ بر اجتماع‌پذیری در قرارگاه‌های رفتاری می‌شوند. با توجه به مثبت بودن مقادیر ضرایب B نتیجه می‌شود؛ بین مؤلفه‌های کالبدی، رفتاری با میزان اجتماع‌پذیری در مقرهای رفتاری رابطه مستقیم دارند.

در صورتی که این انگیزه‌ها قوی‌تر باشند، مدت توقف افزایش یافته و در نتیجه میزان تعاملات اجتماعی بین فردی و فرافردی امکان وقوع بیشتری می‌یابد. با افزایش تعاملات، اجتماع‌پذیری نیز ارتقاء خواهد یافت. براساس تحلیل از آمار بدست آمده از پرسشنامه ۲۳ درصد از کاربران اظهار کرده‌اند که، به میزان کم در زمان‌هایی غیر از اوقات برپایی نماز در مسجد حضور می‌یابند. ۷۹ درصد اعلام داشته‌اند که در اوقات شرعی نماز مغرب و عشا از مسجد استفاده می‌کنند و به همین منظور در این ساعات تراکم جمعیتی بیشتری نسبت به سایر اوقات در شبانه‌روز در قرارگاه‌های رفتاری موردنظر وجود دارد. و همچنین ۷۳ درصد از کاربران نیز بیان داشته‌اند در ماه‌های مناسبی بیشتر به مساجد محله مراجعه می‌کنند، به طور مثال در مراسم عزاداری ماه محرم شاهد بیشترین تردد و توقف افراد در مساجد موردنظر می‌توان بود. به طور کلی تأثیر تداوم زمانی استفاده از مساجد در میزان اجتماع‌پذیری آن با ۳۲ درصد فراوانی به سمت بسیار زیاد میل می‌کند. بنا به تحلیل‌های بدست آمده بین "مدت توقف در فضا" با "علت توقف در فضا" در مساجد مورد مطالعه نیز، همبستگی^۲ معناداری (P-Value<0.3) ملاحظه می‌شود.

نمودار ۵: میزان حضور شهروندان در نمازهای پنج‌گانه برحسب درصد فراوانی

نمودار ۵: زمان‌های حضور نمازگزاران در ایام و مناسبیت‌ها بر حسب درصد فراوانی (بطور میانگین در شش مسجد منتخب)

جدول ۱۰: نتایج رگرسیون چند متغیره برای بررسی تأثیر ۲ مؤلفه کالبدی-رفتاری بر اجتماع‌پذیری (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹)

مؤلفه	ضرایب غیر استاندارد		ضریب استاندارد B	مقدار آماره t	سطح معناداری
	B	انحراف معیار			
مقدار ثابت	۲/۵۳۶	۰/۲۶۸	-	۹/۱۲۱	۰/۰۰۱
کالبدی فضایی	۰/۶۱۵	۰/۰۶۵	۰/۲۳۳	۵/۲۲۲	۰/۰۰۱
رفتاری محیطی	۰/۶۰۱	۰/۰۷۴	۰/۶۲۱	۷/۱۰۲	۰/۰۰۱

عوامل مؤثر بر رفتارهای تعاملی کاربران فضای مسجد می‌توان گفت که در واقع ارتباط بین عوامل ساختاری و رفتاری در شکل‌گیری الگوهای رفتاری، شامل برهم‌کنش عوامل مورد اشاره در بالا در نظر گرفته شده است که در چارچوب شاخص‌های رفتاری محیطی در فضاها به عنوان قرارگاه‌های رفتاری را ارتقاء و تعامل با فضا را افزایش می‌دهد تا الگوهای رفتار تعاملی مثبت تقویت شود و سطح کارایی فضا افزایش یابد. محتوای داده‌های کمی و کیفی پژوهش ضمن شناسایی قرارگاه‌های رفتاری و هم‌ساختی مابین الگوهای جاری رفتار و کالبد فضا، به نقش مؤلفه‌های کالبدی-ساختاری، و فعالیت در کیفیت مکان-رفتار مسجد اشاره

همچنین مقایسه ساختار شش مسجد مورد نظر از تأثیر عمق کمتر در نتیجه کاهش سلسله‌مراتب و افزایش هم‌پیوندی در فضای شبستان در نتیجه افزایش اجتماع‌پذیری فضا خبر می‌دهد. بعلاوه بررسی پاسخ‌های مصرف‌کنندگان در نرم‌افزار SPSS نیز نشان از تأکید نقش مؤلفه‌های کالبدی به‌ویژه عوامل کالبدی پویا (دما، رایحه، نور و پوشش گیاهی) دارد. می‌توان نتیجه‌گیری کرد که هر دو شیوه نحو‌فضا و پیمایشی بر هم‌نشینی و هم‌ساختی کالبد و رفتار در مفرهای رفتاری مورد مطالعه دارند.

مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۶۰، پاییز ۱۳۹۹

Urban management
No.60 Autumn 2020

۲۲

نمودار ۶: مؤلفه‌های کالبدی پویا در مساجد مورد مطالعه. (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹)

نمودار ۶: مؤلفه‌های کالبدی پویا در مساجد مورد مطالعه. (ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹)

دارند. نتایج بیانگر آن است که: ۱. مؤلفه‌های کالبدی-فضایی، در میزان و نوع اجتماع‌پذیری و تعاملات فردی و فرافردی منتج از آن موثرند. تحلیل‌های مستخرج از نرم‌افزار Depthmap نشانگر این موضوع است؛ که چگالی پایین فضا (ستون کم)، عمق گامی و متریک کمتر با اتصالات بیشتر، سبب هم‌پیوندی و خوانایی بیشتر و در نتیجه اجتماع‌پذیری بیشتری می‌شود. و همچنین نتایج تحلیل همبستگی نشانگر آن می‌باشند که ارتباط معناداری میان مکانیابی، تعدد ورودی‌ها با گذرهای هم‌جوار، عوامل کالبدی پویا (رنگ، بافت، مصالح و تزئینات و...) با نوع رفتار مصرف‌کنندگان، مدت زمان

۶. بحث و نتیجه‌گیری

مساجد به عنوان نوعی از قرارگاه‌های رفتاری با عملکرد جمعی به لحاظ کیفیت‌های محیطی از منظر احساس جمعی و تعامل مطلوب در تسهیل فعالیت‌های ضروری و اختیاری کاربران بسیار تأثیرگذار است. الگوی فعالیت رفتاری مصرف‌کننده در این مفر رفتاری در جهت تطبیق با شرایط محیطی و جو اجتماعی می‌بایست فضایی را در اختیار کاربر قرار دهد تا در کنار فعالیت‌های ضروری و فردی، احساس نیاز او در قرارگرفتن در یک فضای جمعی برآورده شود تا بتواند با احساس آسایش اجتماعی به تعاملات فرافردی در فضای مورد نظر بپردازد. در بررسی

در نظر گرفتن تابع توزیع داده‌ها، برآورد می‌شوند. ضریبی که برای این دسته از داده‌ها موجودند عبارتند از: گاما ی کروسکال گودمن (- Goodman And Kruskal Gam)، ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن (Spearman ma)، ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن (Spearman Rank Correlation)، تاو کندال (که مشتمل بر دو تاو آ و ب است) (Kendall Tau a.b). نحوه برآوردن این ضرایب اینگونه است که ابتدا مسیر حرکت دو متغیر مورد بررسی در سطوح مشخص می‌گردد؛ یعنی اگر متغیرهای X و Y دارای سطوح ۱، ۲، ۳ و ۴ باشند بررسی می‌شوند که آیا حرکت متغیر X از ۱ به سمت ۴ حرکت می‌کند یا خیر، که این حرکت می‌تواند افزایش یافتن یا کاهش یافتن باشد. اگر هر دو متغیر از ۱ به ۴ حرکت کند آنگاه گفته می‌شود، هماهنگی (C)(Concordance) وجود دارد و در غیر اینصورت ناهماهنگی (D)(Discor-dance) مشاهده می‌شود. در این پژوهش سطح اطمینان ۷۰ درصد در نظر می‌باشد، بنابراین باید ۰٫۳ در نظر گرفته شود. حال با دقت معناداری با P-Value مقایسه می‌شود. اگر آنگاه فرض صفر یعنی استقلال دو متغیر رد می‌شود و گفته می‌شود دو متغیر همبستگی دارند. که این همان وجود رابطه بین دو متغیر است. در جداول همبستگی ارائه شده دو ستون وجود دارد که یکی گاما و دیگری دقت معناداری (P-Value) است. باید بیشتر به ستون P-Value توجه کرد. اگر مقدار آن تقریباً ۰٫۳ یا کوچکتر از آن باشد می‌توان وجود رابطه میان دو متغیر را پذیرفت اما در صورتی که این مقدار بیشتر از ۰٫۳ باشد وجود رابطه در دقت ۷۰ درصد، منتفی است. محاسبات کامل همبستگی‌های آمده در این پژوهش در خروجی نرم‌افزار SPSS 22 آمده است.

منابع و ماخذ

-الکساندر، کریستوفر، چرمایف، سرچ (۱۳۷۶)، عرصه‌های زندگی جمعی و خصوصی، ترجمه منوچهر مزینی، تهران، دانشگاه تهران.

-اردلان، نادر، بختیار، لاله (۱۳۹۰)، حس وحدت: سنت عرفانی و معماری ایرانی، ترجمه: ونداد جمیلی با همکاری احسان طایفه، تهران، نشر علم معمار.

-انصاری، مجتبی، حقیقت‌بین، مهدی و دیگران (۱۳۹۳)، بازخوانی ادراک محیطی در معماری اسلامی با تأکید بر مولفه‌های "مسجد" بعنوان قرارگاه رفتاری، مجموعه مقالات اولین کنگره بی‌المللی افق‌های جدید در معماری و شهرسازی، تهران.

-بمانیان، محمدرضا و متین جلوانی و دیگران (۱۳۹۵)، بررسی ارتباط میان پیکربندی فضایی و حکمت در معماری اسلامی مساجد مکتب اصفهان (۱۴۱۱-۱۵۷۰).

-بنتلی، ای‌ین و همکاران (۱۳۸۵)، محیط‌های پاس‌سده، ترجمه مصطفی بهزادفر، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت.

-پاکزاد جهان‌شاه، بزرگ، حمیده (۱۳۹۳)، الفبای روانشناسی محیط

حضور آن‌ها وجود دارد. از سویی دیگر، کیفیت و مطلوبیت اجتماع‌پذیری، در سنجش و مصاحبه با مصرف‌کنندگان در ارتباط با تأثیر عوامل رفتاری-عملکردی مساجد این مقوله را آشکار کرد؛ اجتماع‌پذیری فضاهای عمومی سبب دوستی‌ها و ایجاد برقراری پیوندهای پایدار، افزایش احساس تعلق و دلبستگی به محیط، ارتقاء رشد فردی و اجتماعی، آشنایی با عقاید و نگره‌های متفاوت و شکل‌گیری خاطرات و تجارب جمعی شده و در نهایت احساس امنیت، آسایش روانی و اجتماعی را ایجاد می‌کند. علاوه بر این میان مدت توقف در قرارگاه با تنوع فعالیتی - رفتاری در آن همبستگی معنادار دیده می‌شود، مانند؛ میل به فعالیت‌های فردی (اعتکاف) تا شرکت در فعالیت‌های جمعی. مقوله‌ی اجتماع‌پذیری در فضاهای عمومی (مساجد)، ماحصل حلقه‌های واسط منتج از الگوی هم‌ساختی بین مولفه‌های کالبدی-فضایی و فعالیتی-رفتاری است که از سنجش این فرآیند و میزان آن، با چند معیار تعریف کننده صورت گرفته است که این معیارها عبارتند از: قابلیت برقراری ارتباط و تعامل بین افراد غیر صمیمی، حس اجتماع‌پذیری و رسیدن به تعاملات اجتماعی، میزان حضور و توقف در فضا و دفعات مراجعه به آن و تعلق به مکان. استنباط همبستگی‌های معنادار بین این معیارهای سنجش هم‌ساختی، با هر یک از الگوهای کالبدی-رفتاری شناسایی شده، منجر به شناخت میزان تأثیر و نوع ویژگی‌های کالبدی-فضایی و فعالیتی-رفتاری مؤثر در اجتماع‌پذیری فضای معماری است. بنابراین حائز اهمیت در فضاهایی که روح انسان در آن مخاطب است و ویژگی‌های کالبدی متأثر از مؤلفه‌های رفتاری-فعالیتی و همچنین ادراکی-معنایی را در طراحی فضاهای عمومی معماری بکار گیرند تا با اجتماع‌پذیر کردن این فضاها و برقراری تعاملات اجتماعی مثبت و سازنده بیشتر برای بهره‌بران فضا ایجاد شود.

پی‌نوشت

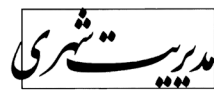
۱- فهرست رفتاری در واقع استفاده از فضا را به عنوان یک عامل مؤثر بر رفتار شناسایی می‌نماید. فهرست رفتاری الگوهای فعالیتی در فضای فیزیکی را توصیف می‌نماید (Rivlin and Rothenberg, 1976). ثبت نوع و موقعیت فعالیت‌ها به مطالعه رفتار در رابطه عملکردی آن با یک محیط خاص کمک می‌نماید، در حقیقت رفتار به عنوان یک نتیجه از فرصت‌ها و محدودیت‌های فیزیکی که در آن رخ می‌دهد، شکل می‌گیرد.

۲. در داده‌های ترتیبی از ضرایب همبستگی ناپارامتریک استفاده می‌شود. به این معنا که این ضرایب بدون

برای طراحان، انتشارات آرمان شهر، تهران.
-پاکزاد، آلتمن، ایروین(۱۳۹۵)، محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، ترجمه علی نمازیان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ سوم ۱۵.
-حمزه‌نژاد، مهدی، قلیچی، پدram(۱۳۹۷)، بررسی اجتماع‌پذیری و کیفیت قرارگاه رفتاری در پارک‌های درون دانشگاهی، مجله علمی پژوهشی آرمان شهر، شماره ۲۵.
-دانشپور، سیدعبدالهادی و مریم چرخچیان(۱۳۸۶)، فضاهای عمومی و عوامل مؤثر بر حیات جمعی ۴(۷):۱۹-۲۴.
-دژدار امید، طلپسچی غلامرضا، دهکردی رحمان (۱۳۹۱)، بازشناسی مفهوم قرارگاه رفتاری، مروری بر تعاریف و ویژگی‌های رفتاری با تاکید بر مرور تحلیلی متن شوگن، تهران، نشریه هفت حصار.
-روحی دهکردی، رحمان(۱۳۹۲) «تحلیل پویایی قرارگاه‌های رفتاری با تمرکز بر آزمون ساختاری»، فصلنامه پژوهش‌های شهری هفت حصار، سال دوم، شماره پنجم، صص ۳۴-۲۷.
-زلفی‌گل، سجاد، کریمی مشاور، مهرداد(۱۳۹۸)، استخراج سازوکار ادراکی قرارگاه رفتاری در فضاهای شهری با استفاده از پایش مکانی، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات شهری(۳۰):۹۹-۱۰۷
-زرگر، اکبر و دیگران(۱۳۸۶)، راهنمای معماری مسجد. تهران: انتشارات دید.
-سربندی، فراهانی، بهزادفر، مصطفی، عباس‌زادگان(۱۳۹۳)، کیفیات محیطی مؤثر بر قرارگاه رفتاری در فضاهای سبز و باز محلی، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری ۳(۵): ۱۰۱-۱۱۵.
-سلطان زاده، حسین(۱۳۷۲)، فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران، تهران، نشر معاونت امور اجتماعی و فرهنگی.
-صالحی‌نیا، مجید، معاریان، غلامحسین، (۱۳۸۸)، اجتماع‌پذیری فضای معماری، مجله علمی پژوهشی هنرهای زیبا(۴۰):۵-۱۷.
-گلرخ، شمین(۱۳۹۱) قرارگاه رفتاری: واحدی پایه برای تحلیل محیط. انتشارات آرمانشهر، چاپ اول، تهران.
-گلکار، کورش(۱۳۸۶)، مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری، مجله صفا، شماره ۴۴.
- گلکار، کورش(۱۳۷۹)، مولفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری، مجله صفا، شماره ۳۲.
-لنگ، جان(۱۳۸۶)، آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران چاپ سوم.
-لینچ، کوین(۱۳۸۱)، تئوری شکل شهر ترجمه: حسین بحرینی، انتشارات دانشگاه تهران
-معاریان، غلامحسین، (۱۳۹۰)، مبانی نظری معماری، چاپ پنجم، نشر سروش دانش، تهران.
-معاریان، ۱۳۸۱، نحو فضای معماری، مجله صفا، شماره ۳۵.
-مطلبی، قاسم (۱۳۸۰) «روانشناسی محیطی: دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری»، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۱۰، صص ۶۷-۵۲.
-مهدوی‌نژاد، محمدجواد و محمد مشایخی(۱۳۸۹)، بایسته‌های طراحی مسجد بر مبنای کارکردهای فرهنگی-اجتماعی، آرمان شهر ۵(۶۵):۶۵-۷۸.
-نیک پور، عامر، رمضان‌زاده لسبویی، مهدی و واحدی حیدر(۱۳۹۴)، ارزیابی سرمایه اجتماعی و تاثیر آن در ارتقاء

کیفیت محیط‌های شهری (مطالعه موردی: شهر بابلسر)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال پنجم، شماره ۲۰.
-هیلن براند، رابرت (۱۳۷۴)، معماری اسلامی فرم، عملکرد و معنی، ترجمه ایرج اعتصام، ۱۳۷۹. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
-Abioso, W. S., & Triyadi, S. (2017). The Behavior-Milieu Synomorphy of Communal Space in Desa Adat Tenganan Pegringsingan Bali Indonesia. International Journal of Architecture, Arts and Applications, 3(2), 11.
- Alexander, C., Ishikawa, S., & Silverstein, M. (1968). A Pattern Language Which Generates Multi-service Centers: Center for Environmental Structure Berkeley. CA.
- Argyle, M., & Dean, J. (1965). Eye-contact, Distance and Affiliation. Sociometry, 289-304.
- Bahreini, G., & Eynifar, A.R. (2012). Analyzing the Social Nature of the Physical Environment in the Human Environment. Journal of Fine Arts, 45.
- Barker, R.G. (1968). Ecological Psychology: Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior: Stanford University Press.
- Danesh Doust, M. (2013). Investigating the Effects of Environmental Capacity on the Formation of Behavioral Station; Case Study: Zanjan city Green Field. Sustainable Architecture and Urban Development.
-Festinger, L.; Schachter, S; and Back, K., (1963). Social Pressures in Groups A Study of Human Factors in Housing, Stanford, CA: Standford University Press.
-Hajar, Marten and Arnold Reijndron(2001). In Search of New Public Domina: Rotterdam: NAI Publishers.
- Hall, E.T., & Petita, A. (1966). *The Hidden Dimension*. Garden City press.
- Lang, J. (1987). Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design. Van Nostrand Reinhold New York.
-Heft, H., Hoch, J., Edmunds, T., & Weeks, J. (2014). Can the identity of a behavior setting be perceived through patterns of joint action? An investigation of place perception. Behavioral Sciences, 4(4), 371-393.
-Hillier, B. (2007), Space is the Machine, Cambridge, Cambridge university Press.
-Itoh, S, 2001. Children and the Physical Environment in School Settings. Report Submitted to Danish Building and Urban Research.

- Scott, M M. (2005). A Powerful Theory and a Paradox: Ecological Psychology After Barker, in *Environment and Behavior*, No37.
- Mohammad Taghi, I., & Ghaffari Ansb, E. (2013). Generalizability and Challenges in Qualitative Research. *Research Journal*, 4, 11.
- Moleski, W., & Lang, J. (1986). Organizational Goals and Human Needs in Office Planning. *Behavioral Issues in Office Design*, 16.
- Osmond, H. (1957). Function as the Basis of Psychiatric Ward Design. *Psychiatric Services*, 8(4), 23-27.
- Pol, E. (2002). The Theoretical Background of the City-identity-sustainability Network. *Environment and Behavior*, 34(1), 8-25.
- Pasalar, J. G. and Asher, s. r. (1990). Friendship Adjustment, Group Acceptance, and Feeling of Loneliness, and Social Dissatisfaction in Childhood, Boston: Paper Presented at the annual meeting of the American Education Research Association.
- Price, R. H., & Blashfield, R. K. (1975). Explorations in the taxonomy of behavior settings: Analysis of dimensions and classification of settings. *American Journal of Community Psychology*, 3(4), 335-351.
- Rapoport, A. (2013). *Human Aspects of Urban Form: Towards a Man Environment Approach to Urban Form and Design*. Elsevier.
- Salehinia, M. (2010). Analysis of the Effect of Urban Space Architecture on Human Interaction: Case Study: Mea-
- Wicker, A.W. (2011). Perspectives on Behavior Settings: With Illustrations from Allison's Ethnography of a Japanese Hostess Club. *Environment and Behavior*, 47(1), 122-133.
- Whyte, William, (1980). *Social life of small urban space*: Conservation Foundation.

فصلنامه علمی پژوهشی
مدیریت شهری و روستایی
شماره ۶۰. پاییز ۱۳۹۹

Urban management
No.60 Autumn 2020

مدیریت شهری

فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی

شماره ۶۰. پاییز ۱۳۹۹

Urban management

No.60 Autumn 2020

27-42

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰/۰۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰/۰۰

شناسایی و تبیین مدل جانشین‌پروری بر مبنای شایستگی در عرصه مدیریت شهری (مطالعه موردی: معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران)

محمد رضا ویسی - کارشناسی ارشد، مدیریت شهری، دانشگاه تهران، تهران،
میثم بصیرت* - استادیار، گروه شهرسازی، دانشگاه تهران، تهران، دانشکده شهرسازی

چکیده

مدیریت شهری در ایران با وجود تفرق شدید حاکم بر این عرصه به سبب نهادهای متعدد تأثیرگذار در سیاست‌گذاری و اجرا، معمولاً با نهاد شهرداری معرفی می‌شود. به نظر می‌رسد در این سازمان معاونت شهرسازی و معماری، بدنه اصلی و کلیدی در حوزه مدیریت توسعه شهری و حل مسائل و معضلات کالبدی فضایی شهری است. از سویی دیگر، اگر پذیرفته شود مدیریت منابع انسانی در هر سازمان یکی از اولویت‌های اصلی آن است و در نهادهای تخصصی جذب نیروی متخصص مهم‌ترین بخش آن محسوب می‌شود، لذا وجود یک سیستم مدیریت تخصص محور منابع انسانی، در سازمان مدیریت شهری ضرورتی مهم دارد.

در این حوزه، برنامه‌ریزی جانشین‌پروری بر مبنای شایستگی که به‌طور ویژه برای مدیریت شهری تبیین شده باشد از نیازهای کنونی مدیریت شهری در ایران است که همواره دستخوش تغییرات خارج از قاعده تخصصی و مبتنی بر تحولات سیاسی و روابط قدرت شده است. پژوهش حاضر در جهت ایفای دغدغه‌ای تخصصی باهدف تبیین مؤلفه‌ها و الگوهای شایسته‌گزینی برای بهینه‌سازی مدل جانشین‌پروری کارکنان در عرصه مدیریت شهری در معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران به این موضوع پرداخته است.

روش این پژوهش آمیخته (کمی-کیفی) است که بر مبنای چارچوب نظری استخراج شده از مبانی نظری بر پایه مطالعه منابع کتابخانه‌ای، در دو بخش تحلیل کیفی و کمی با استفاده از روش‌های خاص هر بخش انجام پذیرفته است. در بخش کیفی پژوهش از روش تحلیل محتوا و مصاحبه عمیق بر مبنای تکنیک گلوله برفی و در بخش کمی از پرسشنامه نیمه باز در سطح کارکنان و برای تحلیل آن از روش ارزیابی چند معیاره سوارا استفاده شده است. در نهایت بر اساس چارچوب نظری و تحلیل صورت گرفته به ارائه مدل شایسته‌گزینی برای بهینه‌سازی مدل جانشین‌پروری کارکنان در عرصه مدیریت شهری پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: شایستگی، جانشین‌پروری، مدیریت شهری، معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران.

Providing identification and explanation of succession planning model based on competence in the field of urban management (Case study: Deputy of Urban Planning and Architecture of Tehran Municipality)

Abstract

Urban management in Iran is introduced with the general organization of the municipality, and in this organization, the deputy for urban planning and architecture is the most specialized department for solving urban problems. Human resource management in any organization is its priority, which is the most important part of attracting specialized personnel in specialized institutions. Therefore, the existence of a specialized management system based on human resources is the current need of the urban management organization. Competency planning based on competency, which is specifically explained for urban management, is the need of today's urban management organization in Iran, which is always subject to changes outside the specialized rule. A choice to optimize the model of staff succession in the field of urban management for the Deputy of Urban Planning and Architecture of Tehran Municipality has addressed this issue.

The method of this research is mixed and the research data have been collected through interviews with experts and closed questionnaires from the staff of the Deputy of Urban Planning and Architecture of the municipality. Analyzed and finally based on them, a merit-making model is presented to optimize the model of staff succession in the field of urban management.

Key Words: Competence, Succession, Urban Management, Municipality of Tehran